

W

Wonder en is gheen Wonder
tijdschrift voor wetenschap en rede

ACHTERGROND

Homeopathische beginverergering

ACHTERGROND

De ontgoochelingen van Freud over zijn eigen methode

DUIDING

Griepvaccinatie: medische noodzaak of marketing?

ACTUALITEIT

Requiem voor een hypothese

*Of hoe een colloquium de ster van Bethlehem
deed verbleken*

Wonder en is gheen Wonder
tijdschrift voor wetenschap en rede

De titel van dit tijdschrift *Wonder en is gheen Wonder* heeft betrekking op de toelichting van Simon Stevin (Brugs-wiskundige, natuurkundige en bouwkundige, 1548-1620) onder zijn klootkransbewijs: ook wat er vreemd uitziet kan een natuurlijke verklaring hebben.

skepp

Wonder en is Gheen Wonder is een uitgave van SKEPP vzw en verschijnt per kwartaal voor de leden van de organisatie.

www.skepp.be

COLOFON

KERNREDACTIE: Tim Trachet, Johan Braeckman, Pieter Peyskens, Maarten Boudry, Cliff Beeckman, Jeroen Danckers

REDACTIECOMITÉ: Luc Bonneux, Roeland Termote, Ronny Martens, Geerdt Magiels, Stefaan Blancke

EINDREDACTIE: Marc Van de Walle, Marc Roelands, Gerda Sterk, Jonas Vandroemme

HOOFDREDACTIE: Pieter Van Nuffel

GRAFISCHE VORMGEVING: Jeroen Danckers

ILLUSTRATIES: Stefaan Vermeulen

DISTRIBUTIE: Paul De Belder

REACTIES & ARTIKELS:

Pieter Van Nuffel - vannuffel.pieter5@gmail.com

CONTACT BOEKBESPREKINGEN:

Johan Braeckman - recensies@skepp.be

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER: Johan Braeckman

Druk: Drukkerij Geers, Gent

OPLAGE: 1000

BESTUUR SKEPP: Paul De Belder, voorzitter - Prof. dr. Wim Betz, ondervoorzitter - Tim Trachet, erevoorzitter en algemeen secretaris

- John Vos, penningmeester - Fred Waumans - Laurent Goovaerts

- Johan Braeckman - Tom Schoepen - Johan Torfs - Pieter Brauwiers -

Herman Boel - Jeroen Danckers

ERELEDEN: Prof. dr. Henri Broch - Prof. dr. Cornelis de Jager -

Prof. dr. Paul Kurtz (†) - Jean Meeus - Armand Pien (†) - Dr. Jan Willem

Nienhuys - Prof. dr. Roger Van Geen (†) - Prof. em. dr. E. Vermeersch -

Prof. em. dr. J. Van Rillaer - Prof. dr. Edzard Ernst - Marie Prins

BESTELLING TIJDSCHRIFT: info@skepp.be

ABONNEMENT + LIDMAATSCHAP: 25,00 euro

BUITENLAND: + 5,00 euro

KOSTENDRAGER SKEPP: 001-2168478-22 (Fortis)

BUITENLANDSE TRANSACTIES: IBAN BE06 0012 1684 7822 -

Swift/BIC Code: GEBABEBB (FORTIS)

EDITO

Op pagina 21 kunt u een artikel lezen waarin Luc Bonneux de werkzaamheid van het griepvaccin nuanceert en de overdreven marketing ervan aan de kaak stelt. "Wablieft? Een artikel waarin twijfel gezaaid wordt over de werkzaamheid van een vaccinatie? Is dat geen koren op de molen van de antivaccinatiebeweging?", vraagt u zich wellicht af. Dat gevaar bestaat, inderdaad. Onheilsprofeten hebben nu eenmaal de gewoonte om selectief de resultaten of opinies te plukken die in hun kraam passen. Maar moeten we om die reden alle mogelijke kritiek op de medische wetenschap inslikken?

Eenzijds zou je kunnen argumenteren dat we maar best een ondubbelzinnige boodschap uitdragen, uit verantwoordelijkheidszinnigheid, want vaccinatieweigeraars schaden de volksgezondheid. Dat merkten we begin dit jaar nog aan de heropleving van de mazelen in de VS of twee jaar geleden in de Nederlandse bijbelgordel. Anderzijds blijkt zelfs ondubbelzinnige communicatie weinig zoden aan de dijk te zetten. Vorig jaar onderzochten Amerikaanse onderzoekers wat de beste communicatievorm is om ouders het nut van vaccinaties te laten inzien. Beelden tonen van kindjes met de bof, de mazelen of de rode hond? Een anekdote vertellen over een kindje dat bijna stierf aan een van deze ziekten doordat de ouders gekant waren tegen inenting? De gevaren beklemtonen van de kinderziekten waartegen het BMR-vaccin beschermt? Of informatie verstrekken die weerlegt dat het BMR-vaccin autisme veroorzaakt? Geen van deze vier strategieën bleek te werken. Integendeel, ouders die al vaccinatie-kritisch waren, werden soms nog versterkt in hun overtuigingen.

Het geloof dat vaccinaties autisme veroorzaken of een complot zijn van de overheid om ons te verzwakken, is niet gebaseerd op bewijzen. Die groep gelovigen zal je dus nooit overtuigen met extra bewijsmateriaal. Voor de groep die wél open staat voor argumentatie, kunnen we maar beter uitleggen dat er verschillende soorten vaccins bestaan. En dat een grieprikje niet elk jaar even goed beschermt tegen de griep. Verkondigen dat alle vaccins onfeilbare wonderolie zijn, is onjuist en werkt contraproductief. In plaats daarvan raadplegen we (zonder a priori overwegingen) beter eens de meta-analyses die de werkzaamheid van het vaccin in kwestie onderzoeken. Blijken die in strijd met de reclameboodschappen van de vaccinatie-industrie, dan schrijven we daar over. Zulke kritiek is gezond en mag niet in het 'antivax-hoekje' geduwd worden. Dat onderbouwde kritiek op de medische wetenschap de opvattingen van kwakzalvers zou ondersteunen, is een vals dilemma. Zoals Ben Goldacre, auteur van *Bad Pharma*, het stelt: het is niet omdat er soms eens een vliegtuig crasht, dat we plots in het bestaan van vliegende tapijten moeten geloven.

Skepp onderzoekt beweringen en identificeert ze als pseudowetenschap als ze niet voldoen aan de kenmerken van goede wetenschap. Maar de geldigheid van zulke argumenten krijgt minder geloofwaardigheid naarmate de wetenschap zelf minder voldoet aan die kenmerken, bijvoorbeeld door een gebrek aan dubbelblinde gecontroleerde proeven. Daarom moet de skeptische beweging evenzeer kritisch zijn voor misbruik in de onderzoeksindustrie.

Pieter Van Nuffel

INHOUD

winter 2014

DUIDING

Reiki 4

Beladen mirakelbehandeling of buitengewone energieverpilling?

Maxime Darge

DUIDING

Erich von Dänikens
"Waren de goden kosmonauten?" 8

Johan Braeckman

ACHTERGROND

Beginverergering 12

De 'geniale vondst' van de homeopathie

Wim Betz

ACTUALITEIT

Requiem voor een hypothese 16

Of hoe een colloquium de ster van Bethlehem deed verbleken

Tim Trachet

DUIDING

Griepvaccinatie 21

Medische noodzaak of marketing?

Luc Bonneux

ACHTERGROND

De ontgoochelingen van Freud 26

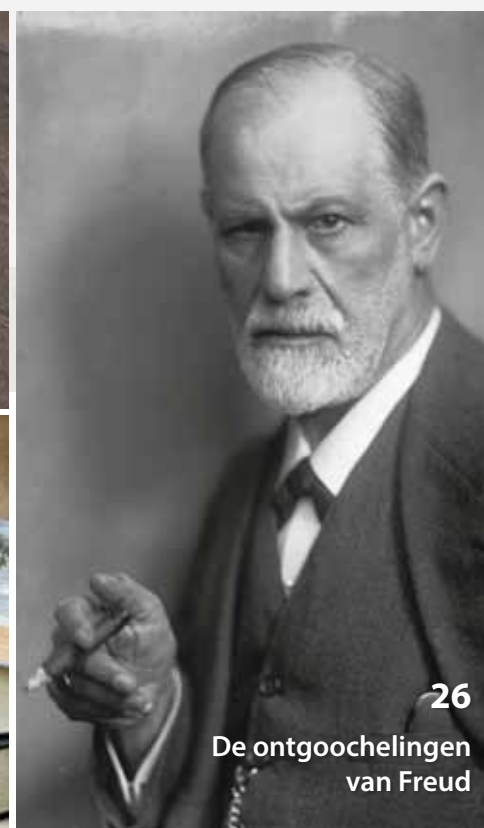
Over de therapeutische effectiviteit van zijn eigen methode

Jacques Van Rillaer

RECENSIE

De Verbinding tussen Wetenschap en Spiritualiteit 34

Ruben Bonte

Reiki:

beladen mirakelbehandeling of buitengewone energieverspilling?

▶ Maxime Darge

Reiki is een Japanse vorm van handoplegging die steunt op het kanaliseren van een vermeende levensenergie of *ki* om zodoende patiënten te genezen. De vermeende geneeskrachtige technieken van de historische Boeddha werden volgens de overlevering in het begin van de 20ste eeuw herontdekt door de Japanner Mikao Usui (1865-1926). Hoewel de grootmeester zelf al op zestigjarige leeftijd het tijdelijke voor het eeuwige wisselde, geniet Usui's behandeling steeds meer populariteit. Miraculeuze claims brengen reiki in het vaarwater van de geneeskunde en op ramkoers met aanvaarde wetenschappelijke en rationele principes. We stellen ons op te midden van een niet te negeren spanningsveld tussen boude beweringen en kritische kanttekeningen.

Rei-ki

Reiki is een Japanse vorm van handoplegging, gebaseerd op het vermeende bestaan van een allesomvattende kracht

of *ki* die door een therapeut aangewend kan worden om mensen te genezen. Het woord reiki bestaat uit de karakters *rei* 霊 (geest) en het eerder genoemde *ki* 気 (energie, kracht), die samen veelal geïnterpreteerd worden als een "alles doordringende universele levensenergie"¹. Het concept 'ki' is wijdverspreid in Aziatische tradities zoals traditionele Chinese geneeswijzen en martiale kunsten. Toch mist het nog steeds wetenschappelijke fundering. In Japan wordt reiki dan ook gecatalogeerd als *minkan-ryōhō*, wat zoveel wil zeggen als volksgeneeskunde of folkloristische geneeskunde.

Hoewel de reikithherapie pas in 1922 het levenslicht zag, beweren volgelingen dat het eigenlijk om de herontdekking van een eeuwenoude boeddhistische geneeswijze gaat. De stichter-herontdekker van reiki is de Japanner Mikao Usui². Gestimuleerd door visioenen tijdens een meditatie sessie op de berg

Kurama zou hij de kracht ontvangen hebben om anderen te genezen. Toch overleed Usui amper zes jaar later op zestigjarige leeftijd aan een beroerte. De verspreiding van reiki buiten Japan is in grote mate te danken aan Hawayo Takata (1900-1980), die de behandeling afstemde op de Westerse levensstijl. Vandaag bestaat er een wildgroei van scholen en stijlen, maar doorgaans wordt er een onderscheid gemaakt tussen traditionele Japanse reiki en Westerse reiki, waarbij dit laatste een eerder slap afkooksel is van het origineel.

Hoe werkt het?

Door middel van handoplegging wordt de energie van de patiënt gekanaliseerd en worden onevenwichten terug in balans gebracht. Op die manier spreekt de reikitherapeut het natuurlijke regeneratievermogen van het lichaam aan. Dit doet denken aan Shiatsu³, ware het niet dat reiki nog een stap verder gaat:

1 <http://www.reikibelgie.be>

2 Soms wordt Usui ten onrechte omschreven als "Dr. Usui"

3 Japanse acupressuur. Zie vorige nummer *Wonder en is gheen Wonder*: 'Shiatsu kritisch bekeken: de betaster betast'

de kracht gaat door de kleren heen en er is dus geen directe aanraking vereist. De patiënt zou daarbij warmte of een andere sensatie kunnen voelen. Volgens de *reiki-alliantie* is het echter ook mogelijk dat de patiënt helemaal niets voelt⁴, iets wat critici beamen. Claims lopen ver uiteen, gaande van “ontspannend gevoel” tot “genezing van kankers”. Er is ook *afstands-reiki*, waarbij je vanop afstand door de therapeut behandeld wordt.

Bij de opleiding tot reikitherapeut kun je drie graden behalen. De hoogste graad is de zogenoemde mastergraad. Zoals men een radio kan afstemmen op de gewenste zender, zo zouden reikimeesters zichzelf ook kunnen afstemmen op de reiki-energie. Een aantal “geheime symbolen” spelen een rol binnen de ontwikkeling tot reiki master.⁵ Reiki steunt verder op vijf nogal basale principes: zich niet boos maken, zich geen zorgen maken, dankbaar zijn, ijverig werken en aardig zijn voor anderen. Daarnaast zijn er ook drie pijlers waarop men zich moet baseren: *gasshō* (meditatie), *reiji-hō* (reiki-indicatiemethode) en *chiryō* (genezing). Ten slotte neemt ook de beheersing van de ademhaling in veel scholen een prominente plaats in.

Handoplegging en universele kracht: oude wijn in nieuwe zakken?

Het principe van handoplegging is niet nieuw. Adepten van reiki zullen dit niet ontkennen; ze baseren zich immers op een zogezegde herontdekking van technieken die vele eeuwen oud zouden zijn. Handoplegging, en bij uitbreiding reiki, behoort tot het soort van alternatieve geneeswijzen dat van alle tijden is en men overal ter wereld aantreft. Sinds de

4 <http://www.reikialliance.com/nl/article/become-a-student>

5 Bespaar veel geld door gewoon “reiki sacred symbols” in uw vertrouwde zoekmachine in te voeren

“Zelfs al zou reiki gebruik maken van een ons onbekend soort mechanisme, dan zouden we tenminste de onweerlegbare resultaten moeten kunnen opmeten. Helaas krijgt vooral daar reiki nul op het rekest.

ontwikkeling van de wetenschappelijke methode is dit soort van anekdotische behandelingen echter tot vervelens toe onkracht.

Betekent dit dat er sindsdien geen onwetenschappelijke geneeswijzen meer bestaan? In geen geval: *therapeutic touch*, *orgone-energie*, *mesmerisme*, *vitalisme*, ... allen teren ze op het concept van een verondersteld *élan vital*, een soort “levensenergie” die er klaarblijkelijk niet van houdt om ontdekt te worden. Vooral sinds de negenjarige Emily Rosa in 1998 met een eenvoudig experiment bewees dat energetici niet beter de nabijheid van iemands handen konden aanvoelen dan iemand die willekeurig een gokje waagt, overleeft dit soort therapieën enkel nog in de marginaliteit.^{6 7 8}

Reiki-masters: meesterlijke misleiders?

Reiki-therapeuten noemen zichzelf ‘reiki-masters’. Dit is enigszins problematisch, omdat bij patiënten mogelijk de indruk gewekt wordt dat het hier om een genezer gaat die door middel van hogere studies de graad van master behaald heeft. Met studies, onderwijsinstellingen of geneesheren heeft het echter niets te maken. In de wereld van reiki betekent *master* slechts dat de drager van dit epitheton een aantal zeer dure

6 <http://www.nytimes.com/1998/04/01/us/a-child-s-paper-poses-a-medical-challenge.html>

7 <http://www.youtube.com/watch?v=mNoRxCRJ-Y0>

8 <http://jama.jamanetwork.com/article.aspx?articleid=187390>

inwijdingsessies heeft bijgewoond. Maar zelfs dit is verspilde moeite: iedereen kan zichzelf gewoon tot reiki-master promoveren. Of uw schoonmoeder kan dat doen. Anders gezegd: alle rook en spiegels ten spijt heeft de titel in België geen enkele formele waarde of betekenis.

Over het laten uitschijnen dat men optreedt als genezer, heler of wonderdokter is de wetgeving dan weer glashelder: het is onwettig⁹. Daarnaast hebben adepten het vaak over “alternatieve geneeskunde”. Deze term is om twee eenvoudige redenen problematisch: de genoemde therapieën behoren ten eerste niet tot de geneeskunde en ze zijn er ook geen alternatief voor. Ook “aanvullende behandeling” of “aanvullende therapie” dekt de lading niet, aangezien er momenteel geen flinter bewijs bestaat dat deze manipulaties de werking van een placebo zouden overstijgen. Eenvoudig gesteld: één plus nul blijft gewoon één.

Wat als...?

Laten we er even vanuit gaan dat reiki werkt. Als reikibeoefenaars energie ten goede kunnen manipuleren, dan moet het ook mogelijk zijn deze energie – al dan niet moedwillig – ten kwade te manipuleren. Willen we ons werkelijk laten behandelen door niet-artsen die over dergelijke krachten beweren te beschikken?

“Er bestaat bijvoorbeeld de mogelijkheid om ziekten uit het lichaam te halen en ze aan planten te geven. Dit soort van methoden zijn (sic) niet helemaal veilig en

9 Koninklijk besluit ^o78 betreffende de uitoefening van de gezondheidszorgberoepen

“Het transcendente heeft altijd een merkwaardig verband met het profane slijk der aarde. Reiki-goeroes helpen u graag met het afwerpen van uw geldelijke ballast. Bij Emovere te Leuven betaalt u volgens de website voor de verschillende graden respectievelijk 100 (eerste graad), 180 (tweede graad), 800 (reiki mastergraad) en 600 euro (grootmeester). Daar staat tegenover dat u zich zo licht zult voelen –zowel in het hoofd als in de geldbeurs– dat de energetische verlichting nabij is.

moeten daarom enkel uitgevoerd worden door zij die precies weten waar ze mee bezig zijn.”¹⁰

Of reikitherapeuten weten waar ze mee bezig zijn, is nog maar de vraag. Het kluwen van reikischolen die elkaar bekampen om de titel van meest authentieke behandeling te claimen, stemt tot nadenken. Ook de claims zijn niet min: volgens “The Original Reiki Handbook of Dr. Mikao Usui” kan reiki onder meer helpen bij cholera, malaria, syfilis, polio, tbc, bedplassen, hysterie (!), epilepsie, enzoverder. U hoeft enkel de nummertjes te volgen en het daarbij horende lichaamsdeel te behandelen. Afgezien van het bedplassen en de hysterie zou het zonder meer levensbedreigend zijn professionele hulp links te laten liggen in het voordeel van reiki. Zelfs al zou reiki gebruikmaken van een ons onbekend mechanisme, dan zouden we ten minste de onweerlegbare resultaten moeten kunnen meten. Helaas krijgt reiki vooral daar nul op het rekest.

Bewijs aan het eind van de regenboog?

Afgezien van de habituele anekdotische getuigenissen en ongefundeerde claims, zijn studies over reiki doorgaans van beschamende kwaliteit en treden ze de basisregels van de methodologie vaak met de voeten. Waar een correcte wetenschapper bij het veelvuldig uitblijven van resultaten normaliter ver-

dere activiteiten niet opportuun zou vinden, suggereren sommige schaamteloze onderzoeken in dat geval net het tegenovergestelde.

In een metastudie uit 2008 scheidt Edzard Ernst het kaf van het koren¹¹. De weinige studies die daarna nog boven het maaiveld uitkomen, voeren geen nieuwe bewijzen aan. Vanuit klinisch standpunt bestaat heling door reiki niet, tot het tegendeel bewezen is. We herhalen het nog één keer: correct onderzoek is dubbelblind, gerandomiseerd, placebogecontroleerd en statistisch verantwoord uitgevoerd. Vooral problematisch is de twijfel die zwakke trials zaaien: populaire media nemen ze al te graag over, ongeacht hun waarde. Wie leest immers graag saaie, goed gefundeerde medische rapporten?

Reiki in de media

De doorsnee patiënt alvast niet. Hij haalt ze van het internet en uit de media van lichte zeden. Zo leren die ons dat reiki uw wijn lekkerder maakt en dat het uw egels kalmeert.^{12 13} Komisch, ware het niet dat het effect van populaire talkshows zoals *The Oprah Winfrey Show*

op de Amerikaanse hypochonder nauwelijks overschat kan worden. De promotie van reiki door haar protegé Dr. Oz is even schaamteloos als ze onwetenschappelijk is. Mehmet Oz is dan wel een begenadigd hartchirurg, maar voor het aanprijzen van een allegaartje van ‘superfoods’ en ‘miraculeuze’ afslankmiddelen werd hij door een senaatscommissie op het matje geroepen. Hij gaf schoorvoetend toe dat de werking van de door hem aangeprezen producten niet door wetenschappelijk bewijs ondersteund wordt. Diezelfde Dr. Oz raadt het publiek aan om reiki te beoefenen. Het toeval wil nu dat de vrouw van dokter Oz reikitherapeute is en dat ze voor de camera’s deze publieke orgie van desinformatie en geldgewin mee mag helpen aanzwengelen. Gelukkig maakt in wetenschapsland één zwaluw de lente nog niet.

Ongeveer precies zo

De meeste reikibeoefenaars wagen zich dan ook niet aan concrete voorspellingen en stellen slechts een wollig “aangenaam gevoel” of “algemeen welzijn” in het vooruitzicht. De uitzonderingen die wel precieze voorspellingen doen, zoals “reiki kan kanker genezen” vallen meteen door de mand door hun gebrek aan behoorlijke, officiële statistieken. Helaas beschikt de patiënt – door een combinatie van factoren – niet altijd over correcte informatie en kan hij door radeloosheid niet altijd een goed oordeel vellen of iets nu wel of niet pseudowetenschap is. Als we ons op basis van de huidige medische kennis trachten in te beelden dat reiki een klinisch effect heeft, dan vraagt dit een dermate grote inspanning van de verbeelding dat we eigenlijk eender wat kunnen aannemen. Laat dit nu net het geval zijn bij heel wat volgelingen. Weinigen zijn voor één gat te vangen: de doorsnee webpagina van een reikibeoefenaar vermeldt naast reiki ook oorkaarsen, tarotkaarten, cha-

11 <http://www.ncbi.nlm.nih.gov/pub-med/18410352>

12 <http://www.japantimes.co.jp/life/2009/08/14/food/the-spiritual-side-of-making-wine/#.VKu3Lnt1JGU>

13 <http://www.shropshirestar.com/news/2014/11/13/gentle-touch-helps-stressed-hedgehogs-in-shropshire/>

10 Mikao Usui & Frank Arjava Petter; *The Original Reiki Handbook of Dr. Mikao Usui*. Lotus Press, 1999, pagina 12

kra healing, homeopathie of shiatsu. Een soort van esoterische supermarkten, zeg maar. Bij Aventurijn in Nederland kun je naast een reikibehandeling voor slechts 250 euro ook uw tenen laten lezen.¹⁴

De helende kracht van de bankoverschrijving

De vraag waarom tenen lezen in vredesnaam zo duur is, brengt ons naadloos bij het volgende punt. Om een volleerde goeroe te worden, volstaat niet enkel de spirituele bagage. Het transcendente heeft blijkbaar altijd een merkwaardig verband met het profane slijk der aarde. Reikigoeroes helpen u dan ook graag met het afwerpen van uw geldelijke ballast. Bij Emovere te Leuven betaalt u volgens de website voor de verschillende graden respectievelijk 100 (eerste graad), 180 (tweede graad), 800 (reiki mastergraad) en 600 euro (grootmeester). Let wel: er staat uitdrukkelijk bij dat u zelf uw lunchpakket moet bekostigen. Daar staat tegenover dat je je zo licht zult voelen – zowel in het hoofd als in de geldbeurs – dat de energetische verlichting nabij is.

Verlos ons van het onwetenschappelijke

Als de nood het hoogst is, is de redding nabij? Met een arts aan het roer van volksgezondheid dringt de hoop zich op dat we misschien ooit komaf kunnen maken met het gedoogbeleid ten opzichte van hobbygenezers en zondagmiddagtherapeuten. Het is voor patiënten al moeilijk genoeg om de oplossing te zien, niet in het minst door de normvervaging in onze omgang met geneeskunde. Want er zijn geen zekerheden meer: een doorsnee apotheek lijkt meer op een *bazaar* waar men leurt met dure

nonsenszalf en onzinextract dan op een plek waar de verworvenheden van de farmacie heer en meester zouden moeten zijn. Mutualiteiten prostitueren zich aan de populairste onbewezen behandelingen en bepaalde vormen van kwakzalverij mogen ironisch genoeg enkel nog uitgevoerd worden door ... artsen. Maar is er dan werkelijk geen plaats voor reiki? Toch wel. In wezen is er niets verkeerd met een middagje esoterisch handengezwaai, zolang men

er geen geneeskrachtige werking aan toeschrijft en deze als dusdanig propageert. Schoenmaker, blij bij je leest. Daar is alvast niets mis mee.

Maxime Darge is japanoloog.

¹⁴ <http://www.aventurijn.net/behandeling/tenen-lezen>

Erich von Dänikens

“Waren de goden kosmonauten?”

*Ook na miljoenen exemplaren nog
steeds pseudowetenschap*

▶ Johan Braeckman

De kolibri, een onderdeel van het enorme Nazca-lijnencomplex in Peru.
Volgens Erich von Däniken zijn de lijnen bedoeld als landingsbanen voor ufo's.

AnkhHermes, een uitgeverij gespecialiseerd in boeken over esoterie, het paranormale en alternatieve geneeswijzen, bracht enkele jaren geleden de zevenendertigste (!) druk uit van de Nederlandse vertaling van Erich von Dänikens bestseller “Erinnerungen an die Zukunft. Ungelöste Rätsel der Vergangenheit” (1968). De eerste druk van de vertaling, getiteld “Waren de goden kosmonauten? Onopgeloste raadsels uit het verleden” dateert van 1969. Von Däniken, geboren in 1935 in Zwitserland, reist sedert zijn eerste kassucces onvermoeibaar de wereld rond om zijn boodschap uit te dragen.

Ondertussen bleef hij gestaag boeken schrijven. Het meest recente verscheen in 2013 en is getiteld “Remnants of the Gods: A Visual Tour of Alien Influence in Egypt, Spain, France, Turkey, and Italy”. Naar eigen zeggen werden meer dan zestig miljoen exemplaren verkocht van zijn zesentwintig gepubliceerde boeken, die in veertig talen zijn vertaald. Het cijfer is moeilijk te controleren, maar het zou best wel kunnen kloppen.

“Waren de goden kosmonauten?” is en blijft zijn meest succesvolle boek. De centrale stellingen die erin ontwikkeld worden zijn niet origineel. Von Däniken haalde de mosterd onder meer bij de Amerikaanse auteur Howard Phillips Lovecraft (1890-1937), een pionier in het literaire genre dat “horrorfictie” heet, en bij de Italiaanse journalist en pseudo-archeoloog Peter Kolosimo (1922-1984). Het hoogtepunt van zijn populariteit kende “Waren de goden kosmonauten?” eind jaren zestig en in de jaren zeventig, maar het is erin geslaagd om continu in druk te blijven en telkens weer een nieuw lezerspubliek aan te spreken. Het succes van het boek verdient een wetenschappelijke studie.

Strijder tegen het wetenschappelijke bolwerk

Hoe komt het dat miljoenen mensen voor dit boek blijven vallen? Alles wel beschouwd klinkt wat von Däniken vertelt zowel op het eerste, tweede als honderdste gezicht bijzonder vergezocht. Ik hoorde er voor het eerst over toen ik in het vierde of vijfde middelbaar zat. Het is een anekdote die het vertellen waard is. Een leraar gaf uitleg over von Dänikens boek dat, zo zei hij, spectaculaire verha-

len bevatte. Diverse prehistorische en oude culturen zouden ooit bezoek hebben gekregen van buitenaardse wezens, astronauten van buitenaardse beschavingen. De primitieve culturen op aarde zouden die buitenaardsen als goddelijk hebben beschouwd. Vandaar dat ze, volgens von Däniken, zo vaak opduiken in hun mythologische en religieuze verhalen, evenals in hun kunstwerken. Zeer waarschijnlijk liggen ze zelfs ten grondslag aan het ontstaan van godsdiensten. De buitenaardse astronauten waren de menselijke soort blijkbaar vriendelijk gezind, want ze hielpen onze voorouders bij het uitwerken en bouwen van allerlei kunstwerken en constructies, zoals bijvoorbeeld de Egyptische piramides, de beelden op het Paaseiland en de Nazcalijnen in Peru. Die lijnen zouden volgens von Däniken landingsbanen voor ufo's zijn.

Prehistorische of antieke volkeren, aldus von Däniken, beschikten niet over de theoretische kennis, noch over de technologie, om dergelijke indrukwekkende prestaties te leveren. Ze moeten hulp hebben gekregen en die kwam vanuit de ruimte. Toen ik dit alles als tiener hoorde en wat later ook las, was ik zeer gefascineerd. Mysterieuze con-

“De astronoom en scepticus Carl Sagan merkte op dat hij de lectuur van von Dänikens boek zou aanraden, als oefening in het detecteren van drogredenen en denkfouten.

structies zoals Stonehenge of het geweldige Mechanisme van Antikythera, ogenschijnlijk onbegrijpelijke symbolen op kunstwerken en astronomische inzichten die veel ouder zijn dan wat de wetenschapsgeschiedenis voor mogelijk houdt? Het spreekt onvermijdelijk tot de verbeelding. Een boek als "Waren de goden kosmonauten?" wakkert de verbeelding aan, wat meestal prettig is. Daar komt nog bij dat von Däniken zichzelf profileert als een voorvechter van vernieuwende inzichten, die in zijn een-tje het orthodoxe en conservatieve wetenschappelijke bolwerk aanpakt. Het is niet zo moeilijk voor een minder goed geïnformeerde lezer of toehoorder om zich te identificeren met een rebelse geest die zijn tijd vooruit is. Von Däniken laat niet na om op te merken dat genieën altijd een fase van ridiculisering en tegenstand moeten doorstaan. Denk aan Copernicus, Galilei of Darwin. Uiteindelijk is de hoeveelheid bewijzen die ze aanbrenge echter zo overweldigend dat de wetenschap overstag gaat en hun ideeën accepteert. De implicatie is uiteraard dat ook von Dänikens tijd zal komen: de wetenschap zal gaandeweg meer en meer bewijzen vinden voor zijn briljante opvattingen en uiteindelijk zijn gelijk erkennen.

De geschiedenis van de wetenschap kent echter niet zo veel voorbeelden van verguisde wetenschappers die uiteindelijk gelijk kregen. De Duitser Alfred Wegener (1880-1930), die de theorie van de continentendrift ontwikkelde en pas enkele decennia na zijn dood erkenning kreeg, is een interessante uitzondering. Het romantische beeld van de eenzame wetenschapper die moedig een wig drijft in een bolwerk van vastgeroeste, foute denkbeelden strookt doorgaans niet met de werkelijkheid. In het geval van von Däniken, klopt het al helemaal niet. Zijn boek is bijna vijftig jaar oud en wereldbekend, maar alle wetenschappers met enige kennis van zaken

beweren nog steeds unisono: "Waren de goden kosmonauten?" is een prachtig staaltje pseudowetenschap. Intrigerend is dat von Däniken in de loop der jaren in interviews ook zelf aangaf het niet zo nauw te nemen met de regels van de historische kritiek en 'waarheden' verzon wanneer hem dat zo uitkwam. Het heeft noch zijn succes bij het brede publiek, noch zijn reputatie van fantast en pseudowetenschappelijke charlatan doen afnemen.

Ronald Story en het Scheermes van Ockham

Had de leerkracht in het middelbaar enkel zijn verhaal gedaan over von Däniken, ik was misschien tot op heden fan gebleven. Want zo gaat dat. Mensen ontwikkelen een zekere vorm van sympathie of engagement voor een bepaalde opvatting en gaan die vervolgens verdedigen en rationaliseren. Na verloop van tijd wordt het erg lastig om de opvatting te dumpen en te vervangen door iets beters. Maar het was gelukkig een bijzonder goede leerkracht, die begreep dat leerlingen kritisch denken moeten aanleren. Daarom vertelde hij ons ook over het boek van de Amerikaanse onderzoeker Ronald Story: "The Space Gods Revealed: A Close Look At The Theories of Erich von Däniken", gepubliceerd in 1976. (Een Nederlandse vertaling verscheen in 1979 onder de titel "Von Däniken weerlegd".) Story's boek zal voor veel lezers een pak minder spannend zijn dan von Dänikens werk, maar het bevat meerdere prachtige voorbeelden van de werking van het Scheermes van Ockham.

Dat wetenschapsfilosofisch principe stelt het volgende: als er meer dan één oplossing bestaat voor een probleem, dan is de meest eenvoudige verklaring meestal ook de beste. Anders uitgedrukt: men moet geen overbodige

factoren in het leven roepen om iets te verklaren. Niet alleen voegen die niets toe aan de verklaring, maar bovendien zijn ze ook potentieel misleidend, alleen al omdat ze zelf ook weer een verklaring nodig hebben. Als scheikundige factoren het lichtgevend effect van een Maria-beeldje afdoende verklaren, dan is het niet nodig om naar een mirakel te verwijzen. De scheikunde volstaat. Bovendien roept het veronderstelde mirakel veel meer vragen op dan het oplossingen biedt.

Laat ik een voorbeeld geven van hoe Ronald Story tewerk gaat. Von Däniken, en overigens een hele rits andere auteurs die geloven dat de oude beschavingen hulp kregen van buitenaardse astronauten, menen dat de constructie van monumentale bouwwerken zoals de Egyptische piramiden de wetenschap enorme kopzorgen oplevert. Von Däniken schrijft bijvoorbeeld: "Wat betreft de techniek van de piramidebouwers bestaan vele raadselen en geen werkelijke oplossingen. Hoe hebben zij de graven in de rotsen uitgehouwen? Welke middelen hadden zij tot hun beschikking om een labyrint van gangen en ruimten aan te leggen? (...) Scharen toeristen staan er verbijsterd naar te kijken, maar geen van hen krijgt een verklaring voor de raadselachtige techniek die is toegepast." (Waren de Goden Kosmonauten?, pag. 90).

Ronald Story legt rustig uit dat de technieken van de Egyptenaren helemaal niet onbekend of mysterieus zijn. Integendeel, we weten vrij goed hoe ze de stenen uithakten, met welke werktuigen ze dat deden, hoe ze werden verslept, enzovoort. Die werktuigen waren vanuit hedendaags perspectief misschien primitief, maar ze waren behoorlijk efficiënt. Zo gebruikten ze bijvoorbeeld een boor die ze aandreven door het touw van een boog eraan te bevestigen en

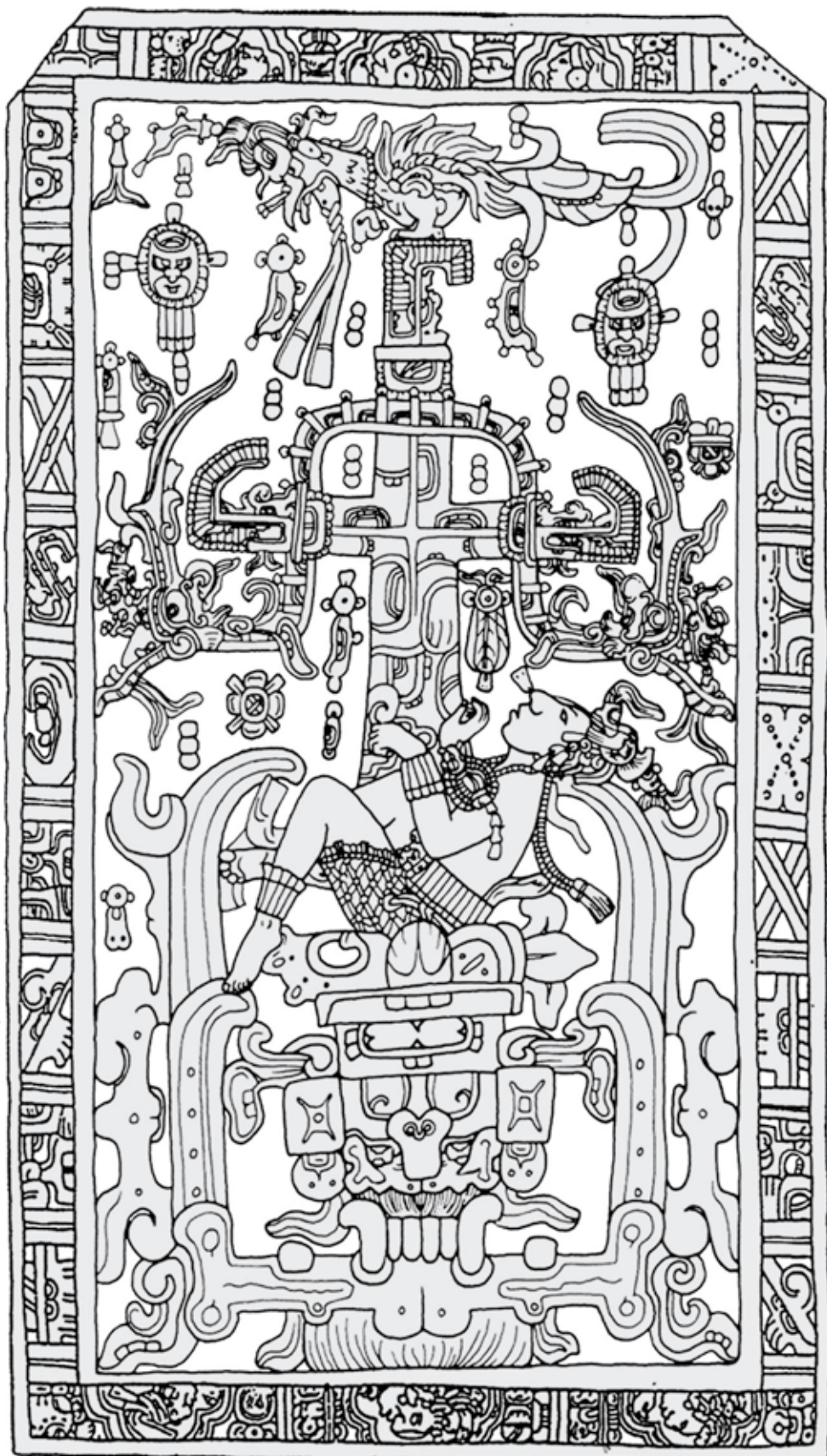
de boog heen en weer te bewegen. In het gat in de steen dat zo ontstond werd vervolgens een wig gedreven. Enkele welgemikte hamerslagen volstonden om de steen in twee delen te splijten, bijna alsof het door een moderne zaagmachine was gedaan. De stenen werden op grote houten sleden geladen, waarna ze door mannen werden versleept.

Von Däniken valt voortdurend ten prooi aan de drogreden van persoonlijk ongelof: "Ik kan niet geloven dat die primitieve volkeren dit in hun eentje hebben klaargespeeld". Vervolgens wordt de al even logisch foute conclusie getrokken "dat iemand hen geholpen heeft, en wie anders kon dat zijn dan buitenaardse wezens?" Of: "Ik zie geen alternatief, dus moet het dat wel zijn." Hiermee is vanzelfsprekend niet gezegd dat onze kennis over de bouw van de piramides volledig is, maar archeologen en andere wetenschappers hebben geen nood aan een 'paradigma' waarin buitenaardse wezens centraal staan om verder onderzoek te doen dat betrouwbare inzichten oplevert.

Vervalste potten en een verroeste pilaar

De Amerikaanse astronoom en scepticus Carl Sagan (1934-1996) merkte op dat hij de lectuur van von Dänikens boek zou aanraden, als oefening in het detecteren van drogredenen en denkfouten. Maar het is ook stimulerend om op zoek te gaan naar de louter feitelijke vergissingen waar het boek bol van staat. Zo somt von Däniken een lijst van objecten op die hij koppelt aan de buitenaardse astronauten, aangezien we ze volgens hem niet kunnen begrijpen met de huidige stand van de wetenschap.

Hij verwijst bijvoorbeeld naar een "oude ijzeren pilaar" die in de Indiase stad Delhi staat en "die niet door weersinvloeden wordt aangetast". Al snel na de publica-

Het deksel van de sarcofaag van Maya koning Pacal. Volgens experts in de Mayacultuur zijn alle symbolen begrijpelijk binnen de context van de mythologische opvattingen van de Maya's. Volgens von Däniken betreft het een afbeelding van een man in een ruimtetuig.

tie van de eerste editie werd opgemerkt dat die pilaar wel degelijk roestplekken vertoont, een feit dat von Däniken ruiterlijk erkende. Maar in de zevenendertigste "herziene" editie wordt de pilaar nog steeds opgevoerd als onaangetaast en is er zelfs een foto van opgenomen. In vroegere edities schaamde von Däniken zich zelfs niet om fraude te plegen. Zo had hij foto's opgenomen van oude potten waarop een soort ufo was afgebeeld: 'bewijs' dat er ufo's gespot waren in de oudheid. Maar een journalist van het wetenschappelijke duidingsprogramma Nova toonde aan dat de potten nieuw waren en kon zelfs de pottenbakker opsporen die door von Däniken was ingehuurd.

Respect voor het menselijk vernuft

Vanzelfsprekend stellen de prehistorie en de oudheid ons nog voor meerdere problemen. Waarom werd Stonehenge gebouwd? Wat betekenen de afbeeldingen op prehistorische rotswanden precies? Zijn de Nazcalijnen een expressie van de mythologie of religie waarin de makers geloofden? Er is evenwel geen goede reden om te veronderstellen dat we dergelijke vragen niet kunnen beantwoorden met de fundamentele aannames van de huidige wetenschap. De veronderstelling dat buitenaardse wezens in dit alles een rol speelden, is volkomen overbodig en roept tal van onzinnige vragen op, zoals: als onze voorouders in contact zijn gekomen met buitenaardsen, waarom vinden we daar dan geen duidelijke en ondubbelzinnige getuigenissen van? De veronderstelde verwijzingen naar de aliens die von Däniken aanhaalt, zijn op hun best erg vaag en ambigu en kunnen over het algemeen door wetenschappelijke experts verklaard worden vanuit de algemeen culturele en economische context van de culturen die ze creëerden.

Von Däniken kijkt naar objecten uit de

“Von Däniken meent dat onze voorouders te stom waren om de prestaties waarvoor we hen bewonderen in hun eentje te realiseren. Ronald Story daarentegen heeft groot respect voor de verbeelding, het vernuft en de praktische vermogens van de mens.

oudheid alsof het Rorschach-vlekken zijn en projecteert er vervolgens zijn opvattingen op. Zo meent hij bijvoorbeeld dat op het deksel van de sarcofaag van de Mayakoning Pacal een man te zien is, de koning zelf, die zich in een raket bevindt. Maar kenners van de Mayacultuur maken duidelijk dat de afbeelding weergeeft hoe de koning in de onderwereld terecht komt, terwijl hij op het zonnemonster zit. De Maya's geloofden dat de zon zich 's nachts in de onderwereld bevond. Verder zijn allerlei andere

symbolen op het deksel te zien die perfect begrijpelijk zijn binnen de mythologische visies van de Maya's. Met buitenaardse astronauten heeft dit alles niets te maken, al ziet von Däniken er de hele infrastructuur van een ruimtetuig in.

De leerkracht die ons kennis liet maken

met zowel Erich von Dänikens pseudogeschiedenis als met Ronald Story's weerlegging ervan, concludeerde zijn betoog met een opmerking die bij mij bleef hangen: von Däniken meent dat onze voorouders te stom waren om de prestaties waarvoor we hen bewonderen in hun eentje te realiseren. Ronald Story daarentegen heeft groot respect voor de verbeelding, het vernuft en de praktische vermogens van de mens.

Bibliografie

von Däniken, Erich: Waren de goden kosmonauten? Onopgeloste raadsels uit het verleden (Uitgeverij AnkhHermes, 2012. Eerste Duitstalige editie 1968))

Story, Ronald: The Space Gods Revealed: A Close Look At The Theories of Erich von Däniken (Uitgeverij Harper & Row, 1976) (Nederlandstalige uitgave: Von Däniken weerlegd. Spectrum paperback nr. 62, 1979)

(Dank aan Tim Trachet en Ronny Martens voor hun suggesties bij een eerdere versie van dit artikel.)

Johan Braeckman doceert wijsbegeerte aan de Universiteit Gent en is redactielid van Wonder en is gheen Wonder.

Begin- verergering

*de 'geniale vondst' van
de homeopathie*

 Wim Betz

Volgens homeopaten is het mogelijk dat een zieke na het innemen van een homeopathisch middel niet beter, maar juist slechter wordt. Als de symptomen van de ziekte verergeren, noemen ze dit 'beginvergering', of meer pompeus 'de initiële aggraving' (Duits: Erstverschlimmerung). Ze verklaren het als een gunstig teken en een bewijs van de 'primaire werking'. Het is namelijk een aankondiging dat de eigenlijke 'diepe' genezing zal volgen. Om te begrijpen hoe ze tot die eigenaardige redenering komen, moeten we ons verdiepen in de geschiedenis van de uitvinding van de homeopathie.

Homeopathie is een bereidingsmethode van een in te nemen middel. Eerst maakt men een geconcentreerde oplossing of mengeling, die men vervolgens verdunt. Daarna wordt die verdunning een ritueel aantal keren op een voorwerp geklopt, vervolgens weer verdund, daarna weer geklopt, enzovoort. Homeopaten gebruiken alles wat ze maar kunnen vinden als grondstof. Aanvankelijk waren het vooral stoffen die wel degelijk een farmacologische werking hebben, zoals kinine, belladonna of slangengif. Tegenwoordig gebruiken ze ook inerte stoffen zonder enige werking, zoals oesterschelpen, houtskool, water dat in de maneschijn heeft gestaan of zelfs stukjes van de Berlijnse muur. Daar schrijven ze dan allerlei, meestal gefantaseerde, werkingen aan toe.¹

Door dat sterk verdunnen en kloppen zou het homeopathische middel op wonderlijke wijze de tegengestelde werking van de oorspronkelijke stof verkrijgen. De oorspronkelijke symptomen van de stof zouden dus ook verdwijnen. Dat wordt steeds opnieuw beweerd, maar is nog nooit bewezen.

1 http://www.interhomeopathy.org/berlin_wall

“Commercieel gezien is de uitvinding van de beginvergering een geniale vondst. Als de toestand van de klant na inname van een middel spontaan verbetert, wordt er niet over gerept. Als de toestand verslechtert, is ook dat een bewijs van de werking.

Er bestaat geen enkele manier om objectief vast te stellen of een afgewerkt product homeopathisch geworden is en dus onderscheidbaar van een gewone verdunning. Een ander dogma van de homeopathie is de bewering dat een 'gepotentieerde' (meerdere malen verdunde en geklopte) stof een sterker effect heeft dan een minder vaak verdunde en geklopte stof. Deze voor de homeopathie fundamenteel belangrijke claim is evenmin bewezen.

Samuel Hahnemann (1755-1843), de uitvinder van de homeopathie, beweerde dat een homeopathisch geneesmiddel een mens gezond maakt door het positief beïnvloeden van de ontregelde vis vitalis of 'levenskracht'. Dit is een belangrijk begrip in de antieke en middeleeuwse geneeskunde, die geen kennis had over de echte oorzaken van ziekten en ze gingen zoeken in goddelijke en bovennatuurlijke invloeden of bedenkzels zoals miasma ('slechte lucht') en levenskracht.

Verdund vergif

Laten we de esoterische onzin even opzij schuiven en nagaan wat er echt gebeurde. Hahnemann gaf aanvankelijk een actief middel aan zijn gezonde proefkonijnen, ook aan zichzelf. Een vergif doet wat de naam zegt: het vergiftigt mensen en wekt een reeks onaangename symptomen op. In hoge dosissen is het effect sterker, en door het te verdunnen wordt het effect zwakker. De proefpersonen werden dus gewoon ziek door het middel. Daarna gaf hij hen meer en meer 'gepotentieerd' (dus meer verdund) gif, waardoor het effect verzwakte en zijn patiënten uiteindelijk beter werden. Hij dacht dat hij hen gezond maakte, maar eigenlijk stopte hij hen te vergiften.

Misschien werd Hahnemann zich hiervan bewust naarmate hij ouder werd, want hij begon zijn middeltjes steeds meer te verdunnen. Uiteindelijk verliet hij de verdunning in stappen van 1 op 100 en propageerde hij de zogenaamde LM-verdunningen (telkens 1 op 50.000). Als je een stof zo een paar keer verdunt, blijft er gegarandeerd niets meer van over. Hij merkte zelf op dat de aggravingen daarna zo goed als verdwenen waren.²

Hoe zit het vandaag met de 'beginvergering'?

Als een normale arts merkt dat de symptomen van een ziekte verergeren na toediening van een middel, besluit hij dat het middel geen effect had. De andere mogelijkheid is dat de ziekte niet wezenlijk veranderde of zelfs beter werd, maar dat het middel de patiënt zieker maakte. Als het om een homeopathisch middel gaat, dat geen werkzame hoeveelheden bevat, dan wordt niet aan die andere mogelijkheid gedacht en veronderstellen we dat de verergering niets met het middel te maken heeft.

Een fundamentele vergissing bij bijna elke kritiek op de homeopathie is de veronderstelling dat al hun middelen sterk verdund zijn. De Duitse scepticus Aribert Deckers bewijst aan de hand van citaten uit de boeken van de Deutsche Homöopathie-Union dat homeopaten ook sterke vergiften zoals kwik en arseen toepassen in vrij hoge en mogelijk zelfs dodelijke concentraties.³ Die vergiftiging door het homeopathisch middel zelf verklaart veel van

2 <http://hpathy.com/organon-philosophy/a-dummy's-guide-to-lm-potencies/>

3 http://www.ariplex.com/ama/ama_rep1.htm

Hahnemanns gepochel met de ‘beginverslechtering’. Om dit te begrijpen, moet je het basisdogma van Hahnemann en bij uitbreiding alle homeopaten kennen: de similia-regel die stelt dat het gelijkende door het gelijkende wordt genezen. Als de klant bepaalde symptomen vertoont, moet de homeopaat het ‘simillimum’ zoeken en voorschrijven. Dat is het middel dat in geconcentreerde vorm dezelfde symptomen veroorzaakt of ze zo dicht mogelijk benadert. Het ‘beeld’ (het effect op een gezond persoon) van het middel moet

duz zo goed mogelijk overeenstemmen met het beeld van de zieke.⁴ Die beelden staan in de homeopathische bijbels, de *Materia Medica* en het *Repertorium*. Dat middel wordt dan meestal sterk verdund toegediend, maar niet altijd.

Het is belangrijk om te beklemtonen

⁴ Het beeld van een middel wordt bepaald door het toe te dienen aan gezonde vrijwilligers. Dit noemen ze ‘proving’. Over de soms hilarische ongerijmdheden en de onbetrouwbaarheid van dergelijke provings zal ik het in een ander artikel hebben.

dat de homeopathie de diagnose en de wetenschappelijke oorzaken van ziekten niet erkent. Ze verklaren die door de gestoorde vis vitalis, de levenskracht, die zij weer in orde moeten brengen. “Elk ziek individu is anders”, beweren ze en fier stellen ze dat “ze geen ziekten behandelen maar wel zieke mensen”. De remedie moet telkens individueel bepaald worden aan de hand van een langdurend gesprek, waarbij zelfs de inhoud van dromen of culinaire voorkeuren als ‘eet graag pikante worst’ een rol spelen in het bepalen van de meest ge-

schikte remedie. De ontkenning van de oorzaak van de ziekten verklaart trouwens ook waarom zoveel homeopaten vaccinaties afraden.

Altijd prijs!

Het is dus mogelijk dat iemand die met een bepaald middel werd vergiftigd net hetzelfde middel toegediend krijgt door de homeopaat. Als dat in een niet of weinig verdunde vorm gebeurt, kan de toestand nog verslechteren. Een homeopaat kan niet onderscheiden of deze symptomen door het oorspronkelijke probleem of door de homeopathische vergiftiging worden veroorzaakt.

Homeopaten beweren dat zo'n verslechtering een teken is dat het lichaam goed reageert op de behandeling, maar dat de behandeling nu moet aangepast worden. Als hij dan overschakelt naar een homeopathisch sterker middel (maar dus wetenschappelijk gezien minder sterk) door een hogere potentiering te gebruiken, vermindert het effect van de vergiftiging. Als er nieuwe symptomen bij komen, dan moet naar een juister en sterker middel worden gezocht.

De paradox is dat als volgens de regels van de geneeskunde, scheikunde en fysica een middel zwakker wordt door verwatering, het volgens de homeopathische logica net sterker geworden is omdat het meer 'gepotentieerd' is!

Commercieel gezien is de uitvinding van de beginvergering een geniale vondst. Als de toestand van de klant na inname van een middel (spontaan) verbetert, wordt er niet over gerept. Als de toestand verslechtert, is ook dat een bewijs van de werking: de 'diepe werking' van het middel en de genezing zullen immers volgen. Altijd prijs! Als de zieke toch nog blijft verslechteren, moet er een juister middel worden gezocht, en

“De beginverslechtering is niet zomaar een excuus voor een farmacologisch ineffectief middel. Het was is een alibi voor het feit dat de patiënt wordt vergiftigd door een homeopathisch middel.

dat vraagt meer tijd. Zou dat verklaren waarom zo weinig homeopaten te vinden zijn in een afdeling spoedzorgen?

Historisch gezien was de beginverslechtering niet zomaar een excuus voor een farmacologisch ineffectief middel. Het was ook een alibi voor het feit dat de patiënt wordt vergiftigd door een homeopathisch middel, iets waaraan vooraf Hahnemann zich met zijn lage verdunningen schuldig heeft gemaakt.

Vandaag is het gevaar op vergiftiging veel kleiner, omdat Europese en nationale wetten verbieden om homeopathische middelen die nog enig merkbaar farmacologisch effect hebben in de handel te brengen. Zwakke verdunningen, dat wil zeggen giftige stoffen, mogen niet verkocht worden in de apotheek en zijn dus niet als fabrieksproduct beschikbaar voor zelfmedicatie door leken. Ze mogen ook geen enkele melding maken van enige ziekte of klacht, want er zit niets in dat werkt. Als de verdunning toch nog een merkbaar werkzame stof bevat, valt het product onder de regeling voor normale medicijnen. In dat geval moet er aan heel wat kwaliteitsnormen voldaan worden, moet het identificeerbaar zijn en is ook een goedgekeurde bijsluiting vereist. Die regel geldt echter niet als een arts-homeopaat magistraal voorschrijft, dus bereidingen door de apotheker laat maken. Ik heb meermaals voorschriften gezien waarmee sterke werkzame middelen werden voorgeschreven door een homeopathisch arts, en dat werd toch 'homeopathie' genoemd.

Sommige homeopathische groepen zijn niet te spreken over die Europese regels en eisen dat meer geconcentreerde middelen, zelfs moedertinctuur, in de handel mogen gebracht worden als HMP

(homeopathisch medisch product). Ze lobbyen er dus voor dat homeopathische middeltjes zouden vrijgesteld worden van de strenge regels voor kwaliteit, informatie en veiligheid van farmaceutische producten. Ook vandaag kunnen we lezen in de raadgevingen van de homeopaten aan hun klanten: "bij beginvergering, raadpleeg uw homeopaat, die de dosis (= sterkte, potentie) zal aanpassen"⁵

Homeopathie is een van de meest succesvolle vormen van boerenbedrog in de geschiedenis van de geneeskunde. Miljoenen mensen geloven erin en besteden er elk jaar miljarden euro's aan. Ook deze gelovigen laten zich niet van de wijs brengen door 'vervelende feiten' die hun geloof tegenspreken.

Dit artikel is geïnspireerd op het artikel "Homöopathie: Das Rätsel der "Erstverschlimmerung" gelöst"⁶

Wim Betz is emeritus diensthoofd van het centrum voor huisartsenopleiding aan de VUB. Hij is stichtend lid en ondervoorzitter van SKEPP.

5 http://issuu.com/agendaplusvlaanderen/docs/dossier_homeopathie (pagina 28)

6 <http://ariplex.com/foolia/archives/565.htm>

Requiem voor een hypothese

Of hoe een colloquium de ster van Bethlehem deed verbleken ▶ Tim Trachet

Eind oktober werd aan de Rijksuniversiteit Groningen (RUG) in Nederland een internationaal wetenschappelijk colloquium over de ster van Bethlehem gehouden. Het eerste van die aard en wellicht ook het laatste, gezien de conclusies.

Zowel het sterrenkundig instituut (het vermaarde Kapteyn Instituut), de faculteit Godgeleerdheid en Godsdienstwe-

tenschap als het onderzoeksinstituut voor de Grieks-Romeinse Oudheid van de RUG hadden experts uitgenodigd voor een multidisciplinaire gedachtenwisseling. Aanleiding was de 400ste verjaardag van zowel de Groningse universiteit als een boek van astronoom Johannes Kepler (1571-1630) over de geboortedatum van Jezus.

Centraal stond de vraag wat het als 'ster' aangeduide fenomeen kan zijn geweest

dat, zoals vermeld in het bekende verhaal in het evangelie volgens Mattheüs (2, 1-12), enkele 'wijzen uit het oosten' associeerden met de 'pasgeboren koning der Joden' en hen aanzette om deze op te zoeken om hem hulde te brengen. De discussie rond een astronomische verklaring voor de ster van Bethlehem loopt al terug tot in de oudheid, maar vooral in de twintigste eeuw werden hierover hypothesen geformuleerd die vaak belangstelling in de media kregen.

Astrologen uit het Oosten

Bijna altijd wordt ervan uitgegaan dat de wijzen (*magoi* in de oorspronkelijke Griekse tekst) astrologen waren die uit Babylonië of Perzië kwamen en dat ze een of ander hemelverschijnsel als een teken voor die geboorte beschouwden. Immers, *magoi* komt van het Perzische woord *magu*, waarmee oorspronkelijk een Perzische (Zoroastriaanse) priester bedoeld werd, maar dat later gebruikt werd voor 'tovenaar' of 'waarzegger' (vandaar 'magiër'). Welk hemelverschijnsel het precies was, is nu juist waarover de hypothesen verschillen. Er zijn er zeker een dozijn, met daarop nog allerlei varianten.

Bij de interpretatie van de al vage evangelietekst moet dan nog worden opgemerkt dat de *magoi* de ster twee keer zouden hebben gezien. De eerste keer zagen ze de ster "in het oosten"¹, waarop ze naar Jeruzalem reisden en er van koning Herodes de opdracht kregen om het kind in Bethlehem te zoeken. Toen ze van Jeruzalem naar Bethlehem reisden (een traject van amper een tiental kilometer naar het zuiden) ging dezelfde ster "voor hen uit" om vervolgens stil te staan "boven de plaats waar het kind was". Het is bepaald niet duidelijk hoe men zoiets astronomisch moet interpreteren.

De hypothesen kunnen we in twee verschillende categorieën opdelen. In de eerste categorie wordt verondersteld dat er inderdaad een of ander hemellichaam aan de hemel verscheen dat blijkbaar indruk maakte: een komeet,

1 De uitdrukking "in het oosten" (Grieks ἐν τῇ ἀνατολῇ - *en tè anatólè*) slaat hier op de oostelijke kant van de horizon en dus niet op "het Oosten" als streek waar de wijzen vandaan kwamen, waarvoor een Griekse meervoudsvorm (ἀνατολία - *anatolia*) gebruikt.

“Op het congres ontving elke astronomische verklaring voor de ster van Bethlehem een storm van kritiek. Historici, godsdienstwetenschappers en zelfs een theoloog mochten astronomen uitleggen wat kritisch denken is.

heldere meteor, nova, supernova, veranderlijke ster, Venus, Uranus, ...

De andere categorie omvat verklaringen die de 'ster' beschouwen als een configuratie die voor de astrologen een bijzondere betekenis moet hebben gehad, zoals een opvallende samenstand van planeten (conjunctie). Hoewel gebaseerd op een veel lossere interpretatie van de tekst (die wel van één ster spreekt), hebben die hypothesen enkele voordelen. Men weet dat dit soort samenstanden in de astrologie een betekenis hadden – en nog steeds hebben – en men is perfect in staat de posities in het verleden te berekenen². Die posities kunnen bovendien in een planetarium worden gereconstrueerd en op begrijpelijke wijze voorgesteld. Vandaar dat planetaria dit soort hypothesen graag vertonen in kerstprogramma's.

Molnars koninklijke horoscopen

Alle bestaande hypothesen werden de laatste jaren overschaduwd door die van de Amerikaanse astronoom Michael Molnar. Hij publiceerde zijn hypothese voor het eerst in 1999³ en schreef er later

2 Men moet dan wel over geschikte rekenprogramma's beschikken. Gewone, populaire software voor het berekenen van planeetstanden is niet nauwkeurig genoeg om de precieze ogenblikken te bekomen. Zelfs op de bijeenkomst in Groningen leken sommige astronomen dat niet te beseffen.

3 Michael Molnar: *Magi's Star from the perspective of Ancient Astrological Practices – Quarterly Journal of the R.A.S.*, vol36, pp. 109-126 (1999)

een boek over⁴. Zijn verklaring leek zoveel indrukwekkender omdat ze – meer dan de voorgaande – was gebaseerd op kennis van de astrologie uit de oudheid.

Volgens Molnar hebben de wijzen/astrologen zich laten leiden door samenstanden met grote astrologische significantie. In het jaar 6 voor Christus werd de planeet Jupiter tweemaal door de maan bedekt. Dat gebeurde de eerste keer op 20 maart, kort na zonsondergang, en de tweede keer op 17 april, rond de middag (in de tijd van het Nabije Oosten). In beide gevallen was de bedekking onzichtbaar door de nabijheid van de zon, maar de Babylonische astronomen van die tijd konden de posities op voorhand berekenen.

Wie zo'n opvallende positie van Jupiter, de planeet van het koningschap, in zijn geboortehemel had, was volgens astrologen voorbestemd om koning te worden. Nog een paar andere elementen versterken dit karakter van een 'koninklijke horoscoop', zoals de nabijheid van nieuwe maan. Bovendien kwam Jupiter op 17 april heliakisch op. Daarmee wordt de opkomst van een ster of planeet bedoeld die voor het eerst weer zichtbaar wordt in de ochtendschemering na een periode van onzichtbaarheid omdat ze te dicht bij de zon stond.

In beide gevallen stond Jupiter in het teken van de Ram. Op 17 april stond ook de zon in de Ram. Dit teken werd in de oudheid als het teken van Ju-

4 Michael Molnar: *The Star of Bethlehem: The Legacy of the Magi* Rutgers University Press, 1999

dea beschouwd, aldus Molnar, die zich hiervoor beroept op de *Tetrabiblos*, het astrologisch standaardwerk van Ptolemaeus van Alexandrië. Daaruit leidt hij af dat beide hemelposities voor antieke astrologen de geboorte van een koning in Judea betekenden. Hij verkiest de datum van 17 april, omdat hij de verschijning van 'de ster in het oosten' interpreteert als een heliakische opkomst.

Molnar veronderstelt dat de astrologen na de ontdekking van deze 'koninklijke horoscoop' naar Jeruzalem gingen en vervolgens naar Bethlehem. Intussen was op 23 augustus de verplaatsing van Jupiter naar het westen gestopt, om aan

een retrograde beweging⁵ aan de hemel te beginnen, wat de astrologen interpreteerden als dat hij "voor hen uit ging" om op 19 december (vlak voor kerstmis!) opnieuw te stoppen. Rond dat moment bereikten de wijzen Bethlehem en zagen ze de ster stilstaan ...

Het succes van een hypothese

5 Planeten verplaatsen zich ten opzichte van de vaste sterrenhemel meestal in oostelijke richting, zoals de zon en de maan, maar volgen daarbij een lusvormige beweging, waarbij de verplaatsing schijnbaar langzaam stopt en in tegengestelde richting begint te gaan, om na een tijd opnieuw de beweging naar het oosten te hernemen.

Molnar geeft in feite een combinatie van hypothesen die al eerder gesuggereerd waren, maar zijn idee van 'koninklijke horoscopen' is vrij origineel. Zulke horoscopen waren inderdaad in de oudheid bekend. De horoscopen van de Romeinse keizers Augustus en Hadrianus werden als zodanig beschouwd en maakten deel uit van de keizerlijke propaganda. Omgekeerd was het mogelijk dat mensen die met zo'n horoscoop waren geboren op bevel van de machtshebber konden worden gedood, omdat ze een bedreiging vormden. Het verhaal van de kindermoord van Bethlehem kan daarop geïnspireerd zijn.

Molnar zegt tot zijn opvatting te zijn gekomen aan de hand van enkele munten die in de eerste eeuw van onze tijdrekening geslagen werden in Antiochië, de toenmalige hoofdstad van de Romeinse provincie Syrië. Hierop is een ster met een ram te zien. Molnar meent dat dit een herinnering is aan de samenstand van de koninklijke horoscoop. De munten werden geslagen nadat Judea in 6 n. Chr. als een deel van Syrië door Rome werd geannexeerd.

Molnar citeert ook Firmicus Maternus, een Romeins astroloog uit de 4de eeuw die zich tot het christendom bekeerde. Hij wees op de positie van Jupiter in het oosten bij de geboorte van een "goddelijk" iemand. Volgens Molnar ging het wel degelijk over Jezus. Deze hypothese ontving in de Verenigde Staten vrij veel aandacht. Molnar verwierf zelfs het respect van bekende historici van de sterrenkunde zoals Virginia Trimble en Owen Gingerich. Deze laatste was overigens in Groningen aanwezig, maar sprak zich er niet uit over Molnars beweringen.

Het colloquium draaide volledig rond de hypothese van Molnar. Andere astronomische verklaringen kwamen niet echt ter sprake. Nochtans was de auteur

van een van de meest ernstige hypothesen, de Britse astronoom David Hughes, prominent aanwezig.⁶ In een in 1976 in *Nature* verschenen artikel poogde Hughes de ‘ster’ als een samenstand van Jupiter en Saturnus te verklaren. Hoewel hij daar niet op terugkwam, toonde hij zich in de discussie wel groot voorstander van een astronomische verklaring. De gastheer, de Groningse astronoom Peter Barthel, gaf een overzicht van de verschillende hypothesen zonder een echte keuze te maken. Ook hij zei echter wel te ‘voelen’ dat er een astronomische verklaring moest achter zitten.

Molnar zelf stuurde helaas zijn kat. Zijn meest enthousiaste pleitbezorger, de Amerikaanse astrofysicus Bradley Schaefer, was wel op het colloquium aanwezig. Hij deed niets minder dan een oproep om zich allen achter Molnar te scharen. Volgens Schaefer heeft zijn hypothese het voordeel dat ze voor iedereen aanvaardbaar is: van hen die de ster als een mirakel beschouwen tot zij die menen dat het een verzinsel is, met alle schakeringen daartussen. De hypothese, aldus Schaefer, verklaart immers niet zozeer wat de ster echt was, dan wel wat de auteur van het evangelie er zich van voorstelde (een uitspraak die niet iedereen zal aanvaarden).

De kritiek op Molnars hypothese werd ingeleid de jonge Amerikaanse fysicus Aaron Adair, auteur van een skeptisch boek over de ster van Bethlehem. Veel van zijn punten van kritiek werden meer uitgebreid behandeld door de aanwezige historici en godsdienstwetenschappers. Adair merkte onder meer op dat de eerste christenen het niet eens waren over het geboortjaar van Jezus, laat staan de datum. Hoe zou Firmicus Maternus dan zijn geboortuur hebben

⁶ In een interview met *De Morgen* (26 oktober 2014) naar aanleiding van het colloquium sprak Barthel zich wel uitdrukkelijk ten gunste van Molnar uit.

gekend?

Het probleem met astrologische geografie

De interpretatie van “in het oosten” als een heliakische opkomst kon niet op de genade van de deskundigen rekenen. Maar de meest cruciale vraag was of de astrologen in Jezus’ tijd uit een bijzondere configuratie aan de hemel de geboorte van een koning in Judea konden afleiden. In de oudheid kende men inderdaad de ‘astrologische geografie’: astrologische voorspellingen over het lot van landen en streken. Het bestond zowel in de (oorspronkelijke) Babylonische sterrenwielarij, zoals ze in Mesopotamië werd bedreven, als in de hellenistische astrologie in het Romeinse Rijk, maar er waren wel grote verschillen.

De Amerikaan John Steele, een expert in astronomie en astrologie in het Oude Nabije Oosten, gaf uitleg over de astro-

hadden die voorspellingen eventueel betrekking op de dood van een koning, maar nooit op de geboorte ervan. De Mesopotamische astrologen zouden dus zeker niet de geboorte van een koning der Joden hebben voorspeld.

Enigszins anders ging het eraan toe in de hellenistische astrologie, waar landen verbonden werden met dierenriemtekens. De associatie van Judea met de Ram vindt men in de *Tetrabiblos* van Ptolemaeus, waarop Molnar zich baseert. Dit astrologische standaardwerk dateert echter uit de tweede eeuw na Christus. Stephan Heilen van de universiteit van Osnabrück wees er in een glasheldere uiteenzetting op dat oudere astrologische auteurs nooit Judea vermelden, wat begrijpelijk is aangezien het om een relatief onbelangrijk gebied in de Grieks-Romeinse wereld ging. De Ram werd met meerdere landen geassocieerd, in de eerste plaats met Perzië. Als astrologen een koninklijke horo-

“Toen ik de vraag stelde waarom ze per se een wetenschappelijke verklaring voor de ster van Bethlehem zochten, antwoordde Barthel: ‘Het verhaal is te mooi om niet waar te zijn.’ Hughes voegde daaraan toe: ‘De ster van Bethlehem is de tweede meest bekende ster, na de zon!’

logische geografie bij de Babyloniërs, waarover we veel kunnen afleiden uit de spijkerschrifttabellen. De voorspellingen betroffen slechts vier gebieden: Akkad (Beneden-Mesopotamië), Subartu (Boven-Mesopotamië), Elam (het land ten westen van Akkad, in het zuidwesten van het huidige Iran) en het “Westland”. Dit laatste omvatte de gebieden ten westen van de Eufraat, met inbegrip van Syrië en Judea. Elke voorspelling had betrekking op een van die vier landen, nooit op een deel daarvan. Voor de gebieden van de Joden als zodanig was er geen belangstelling. Bovendien

scoop met een prominente plaats voor de Ram hadden gevonden, waarom zijn ze dan niet naar Perzië gegaan? Als Judea genoemd werd, dan was het altijd in één adem met Syrië, waarvan het lange tijd deel van uitmaakte. En hoe dan ook is er in de hellenistische astrologie geen enkele tekst met betrekking tot de geboorte van de koning van een land.

Heiler acht het niet onmogelijk dat het Mattheüsevangelie beïnvloed is geweest door (uiteraard speculatieve) horoscopen van Jezus die onder de eerste christenen circuleerden. Romeinse

astrologen hebben wel gezocht naar de horoscoop van Romulus, de legendarische stichter van Rome. Mattheüs zou dit astrologisch verband onder een “gedeconstrueerde” vorm hebben gegeven.

Elke astrologische interpretatie werd op het colloquium hevig bestreden door Antonio Panaino, hoogleraar Iraanse geschiedenis aan de universiteit van Bologna. Volgens Panaino gaat de bewuste passage in het evangelie niet om een of ander echt waargenomen hemelverschijnsel, maar heeft deze veeleer een symbolisch-theologische betekenis. De *magoi* zijn wijze vertegenwoordigers van de oude Perzische beschaving, die weten dat de Messias geboren is en hem eer komen bewijzen. De houding van deze eerbiedwaardige figuren staat in schril contrast met die van de Joodse koning Herodes, wiens hogepriesters en schriftgeleerden niet op de hoogte zijn van dit gebeuren. Dat het niet-joodse reizigers uit het oosten zijn, en niet de bestaande Joodse autoriteiten, die als eerste de Messias erkennen, kan betekenen – een essentieel punt van het christelijk geloof – dat de Messias er voor de hele mensheid is gekomen, en niet alleen voor de Joden. De ster is voor de *magoi* een goddelijke boodschapper, net zoals in het Lucasevangelie een engel dat is voor de herders nabij Bethlehem.

Panaino had dan ook felle kritiek op de al te letterlijke interpretatie van oude religieuze teksten, die uit hun context worden gehaald, wat de aanhangers van astronomische verklaringen van de ster van Bethlehem maar al te vaak doen. Ook de bijkomende argumenten van Molnar vonden bij hem geen genade. En het idee dat Mattheüs in het geheim de horoscoop van de Messias kende, vond hij een geschikt onderwerp voor een roman van Dan Brown ...

De Leidense hoogleraar Vergelijkende Godsdienstwetenschap Ab de Jong legde het accent iets anders. De verschijning van de *magoi* kan als een erkenning van Jezus als koning der Joden worden beschouwd, want de Perzische *magus* speelden een belangrijke rol bij de inhuldiging van Perzische koningen. Maar over de essentie waren de deskundigen van de oudheid het eens: niemand geloofde dat ze astrologen waren die de geboorte van een koning hadden voorspeld.

Te mooi om (niet) waar te zijn

De aanhangers van Molnar en andere astronomische verklaringen leken verslagen. Hughes in de eerste plaats. Toen ik de vraag stelde waarom ze per se een wetenschappelijke verklaring voor de ster van Bethlehem zochten, antwoordde Barthel: “Het verhaal is te mooi om niet waar te zijn.” Hughes voegde daaraan toe: “De ster van Bethlehem is de tweede meest bekende ster, na de zon!” Een rare houding voor wetenschappers. Zelf wees ik op het verhaal over Boeddha, die meteen na zijn geboorte kon lopen en dat overal waar hij zijn voet zette een lotusbloem opschoot. Geen enkele plantkundige heeft daarvoor een wetenschappelijke verklaring gezocht. Panaino vroeg ironisch waarom men geen wetenschappelijke verklaring zocht voor de engel die in het Lucasevangelie de geboorte van Jezus verkondigt ...

Bij dit alles was het bijna overbodig om een bijbelexpert aan het woord te laten. Anette Merz, hoogleraar Nieuw Testament aan de Protestantse Theologische Universiteit, kwam nog eens uitleggen dat Jezus hoogstwaarschijnlijk niet in Bethlehem geboren is. Alleen de evangelies van Mattheüs en Lucas beweren dat. De andere evangelies lijken dat niet te weten of zelfs tegen te spreken. Bovendien zijn de geboorteverhalen van Mattheüs en Lucas totaal tegenstrijdig,

ook wat het tijdstip van de geboorte betreft.

Kortom, de verklaring van Molnar, en in feite elke astronomische verklaring, ontving een storm van kritiek. Historici, godsdienstwetenschappers en zelfs een theologe mochten astronomen uitleggen wat kritisch denken is. Of ten minste sommige astronomen, want een aantal sterrenkundigen die niet in het debat waren betrokken, volgden de hele zaak met interesse, af en toe grinnikend of het hoofd schuddend.

Hoe dan ook is de kritiek niet nieuw. Zoals Adair opmerkte, had de beroemde kritische theologe David Friedrich Strauss (1808-1874) zich al in de negentiende eeuw gekant tegen ‘wetenschappelijke’ verklaringen van wonderverhalen in de Bijbel, die voor hem duidelijk mythen waren. Adair wees er ook op dat geen enkele serieuze bijbelgeleerde zich de voorbije halve eeuw in een *peer-reviewed* tijdschrift heeft uitgesproken ten gunste van een dergelijke verklaring.

Vraag is of deze vaststellingen gevolgen zullen hebben. Ook aanwezig was de Nederlandse sterrenkundige en wetenschapshistoricus Rob van Gent die ooit nog tot de redactie van het tijdschrift *Skepter* behoorde. Hij geeft al jarenlang lezingen over de ster van Bethlehem, waarin hij op vrij neutrale wijze de astronomische hypothesen behandelt. Hij toonde zich bijzonder kritisch, maar vond niet dat je daar in voordrachten voor het publiek te scherp over moet doen. Het moet tenslotte toch een mooi verhaal blijven ...

Tim Trachet is stichtend lid en erevoorzitter van SKEPP. Begin dit jaar bracht hij het boek *L'étoile de Bethléem - La lumière guide-t-elle toujours nos pas?* uit.

Griep- vaccinatie

*medische noodzaak
of marketing?*

▶ Luc Bonneux

De mensheid heeft ontzettend veel te danken aan de ontwikkeling van vaccins. Zo roeide de pokkenvaccinatie de grootste menselijke plaag na de pest uit. Vaccinatie tegen kinderverlamming zorgde ervoor dat een ernstige ziekte die gepaard ging met levenslange verlammingen en dood, nagenoeg verdween. Er bestaan echter ook vaccinaties waarvan het nut eerder twijfelachtig is. Dit stuk behandelt een controversiële vaccinatie: griepvaccinatie bij mensen ouder dan 65 jaar ter preventie van ziekenhuisopnames en overlijden.

Kernpunten

- » Er bestaat geen bewijs dat griepvaccinatie ter voorkoming van wintergriep gepaard gaat met veel ernstige complicaties.
- » Er bestaat bewijs dat griepvaccinatie wintergriep kan voorkomen bij gezonde personen. De effectiviteit is echter matig; een recente meta-analyse berekende dat 77 gezonde volwassenen moeten worden gevaccineerd om 1 geval van griep te voorkomen.
- » Er bestaat geen bewijs dat griepvaccinatie griepgerelateerde ernstige

complicaties bij kwetsbare bejaarden kan voorkomen.

» *De medische kennis die aan de basis ligt van griepvaccinatieadviezen, bevindt zich beneden de standaard van aanvaardbare wetenschappelijke bewijsvoering.*

» *Bij grootschalige preventieve interventies moet er hard bewijs worden geleverd dat de baten belangrijk genoeg zijn om de kosten en de schade te verantwoorden.*

» *De huidige financiering van onderzoek veroorzaakt veel slecht onderzoek in dienst van financiële of ideologische belangen.*

Sinds 1933 weten we dat virussen (influenza virustypes A, B, en zelden C) griep veroorzaken. In 1938 ontwikkelden de Amerikanen Jonas Salk en Thomas Francis het eerste vaccin tegen griep, mede gedreven door de publieke angst voor een herhaling van de Spaanse Griep uit 1918. De opgedane ervaring was van onschatbare waarde. Dr. Salk zou die gebruiken om in 1952 een werkzaam vaccin tegen polio (kinderverlamming) te ontwikkelen. Dat vaccin is, samen met het latere orale poliovaccin van Sabin, een onomstreden zegen voor de mensheid. De beide onderzoekers hebben nooit patenten op deze poliovaccins willen nemen en een duizelingwekkend

bedrag van acht miljard dollar laten liggen [1]. Toen Salk werd gevraagd wie de octrooihouder was, antwoordde hij: "Het volk".

Het griepvaccin zelf was weinig populair, omdat onzuiverheden in het vaccin griepachtige symptomen veroorzaakten. Het vaccin veroorzaakte op die manier meer griepachtige ziekten dan het voorkwam. In 1976 lanceerden de Verenigde Staten een groot vaccinatieprogramma om een dreigende pandemie van varkensgriep te voorkomen. Dat programma werd een catastrofe. Er kwam geen pandemie, maar het vaccin veroorzaakte wel een verhoogd risico op het Guillain-Barré-syndroom (GBS), een ernstige neurologische aandoening die aanleiding geeft tot verlammingen en soms zelfs de dood. Toen het vaccinatieprogramma acuut werd gestopt, waren er bijna vijftig miljoen Amerikanen gevaccineerd tegen een pandemie die nooit had bestaan. Dat veroorzaakte 400 extra gevallen van Guillain-Barré met 25 doden tot gevolg. Noteer dat het toegevoegde risico nog steeds erg klein was (1 per 100 000 vaccinaties). Waarom de varkensgriepvaccinatie gepaard ging met een verhoogd risico van Guillain-Barré is nooit ontdekt. Bij latere wintergriepvaccinaties is er nooit meer een overtuigend verband gevonden tussen de gewone wintergriepvaccinatie en dit

“De Nederlandse Gezondheidsraad geeft toe dat het onwaarschijnlijk is dat griepvaccinatie voor alle ouderen nu nog zou worden ingevoerd op basis van het beschikbare bewijs, maar dat het stoppen van dit programma onwenselijk (lees: onmogelijk) is.

zeldzame syndroom. Deze geschiedenis blijft een bron van inspiratie voor de bestrijders van vaccinaties en voor de bestrijders van de bestrijders van vaccinaties (zie kadertekst).

De geschiedenis van de varkensgriepvaccinatie illustreert een potentieel probleem van vaccinaties. Het aantal vaccinaties om een ernstige complicatie of overlijden is doorgaans hoog, omdat de ziekte redelijk zeldzaam is of omdat de kans op complicaties en overlijden na ziekte zeldzaam is. Dat betekent dat zeldzame, ernstige bijwerkingen (zoals het Guillain-Barré-syndroom na de varkensgriepvaccinatie) of milde maar frequente bijwerkingen worden uitvergroot.

Waarom (niet) vaccineren tegen griep?

Bij gezonde personen is influenza een onschuldige aandoening die vanzelf geneest. De complicaties van influenza kunnen wel ernstig zijn: een longontsteking of een oorontsteking door een secundaire bacteriële infectie. Dergelijke complicaties zijn eerder zeldzaam bij gezonde personen. Bij een bestaande chronische ziekte (vooral van hart of longen) is de patiënt echter kwetsbaarder voor dergelijke complicaties en kan de ziekte verergeren en fataal worden.

Bij goede beschikbaarheid van antibiotica blijven de ernstige complicaties bij gezonde personen beperkt, ook tijdens pandemieën. Tijdens de recente echte pandemieën (1957 en 1968) lag de sterfte rond de 1 per 1000 – in die delen van de wereld zonder effectieve gezondheidszorg en zonder toegang tot antibiotica. Sinds de ruime beschikbaarheid van antibiotica en de kennistoename over de verzorging van ernstige longziekten daalt de griepsterfte. Het lijkt er

ook op dat er tijdens de laatste decennia minder virulente (krachtige) griepstammen in omloop zijn geweest. Pandemieën of episoden van meer kwaadaardige wintergriep bleven uit. De Mexicaanse griep was uitzonderlijk goedaardig, zelfs voor een gewone griep.

Een gunstig gevolg van de varkensgriepgeschiedenis was dat er werk gemaakt werd van een zuiverder griepvaccin, met minder contaminanten van eieren. Het vaccin aanmaken blijft ambachtelijk: virussen worden geïnjecteerd in eieren, waar ze zich vermenigvuldigen om later te worden geoogst. Het op korte tijd aanmaken van veel vaccins vereist dus dat grote aantallen eieren worden aangevoerd, een logistieke krachttoer. Daarom werd er in Europa tijdens de Mexicaanse griep geëxperimenteerd met nieuwe vaccins met hulpmiddelen, om met minder entstof meer vaccins te kunnen maken. Deze vaccins werden echter niet goedgekeurd door de strengere Amerikaanse FDA, omdat er te weinig gegevens over de veiligheid beschikbaar waren.

Het virus verandert jaarlijks van antigene samenstelling. Daarom kan je meermaals de griep krijgen en doet er zich ook bijna jaarlijks een nieuwe epidemie voor. Bij de aanmaak van nieuwe vaccins moet er dus worden gegokt welk virus het volgende jaar zal circuleren. Een standaard vaccin bevat daarom drie (soms vier) stammen: twee Influenza A-en één Influenza B-virus.

De werkzaamheid van het griepvaccin bepalen is aartsmoeilijk door de aard van de epidemie, de aard van het vaccin en de aard van de complicaties. De ernst van een wintergriep, zowel qua aantal besmette personen als qua ernst van de veroorzaakte griep, varieert van jaar tot jaar. Tijdens een mild griepjaar

heeft vaccinatie uiteraard niet veel effect. Zoals eerder vermeld, lijkt het er op dat we al decennia te maken krijgen met verzwakkende griepvirussen en/of verbeterende behandelingen. Echt zware griepjaren waren zeldzaam en de jaren waarin vaccinatie nuttig kon zijn dus ook. De samenstelling van het vaccin varieert van jaar tot jaar, met een wisselende match tussen vaccin en circulerend virus.

Het vaccin beschermt enkel tegen een echte griep terwijl heel veel virussen, die amper te onderscheiden zijn van een milde wintergriep, ook griepachtige symptomen veroorzaken. Dit leidt tot een overschatting van het verwachte effect. Als gevaccineerde mensen dan een griepachtige ziekte krijgen, denken ze dat de griepvaccinatie niet heeft gewerkt. De ernstige complicaties die griep verwekt bij kwetsbare personen zijn aspecifiek: longontstekingen of oversterfte door een vooraf bestaande hart- of longziekte. Beiden komen erg veel voor bij kwetsbare bejaarden, ook zonder griep. In de statistieken wordt griep slechts een enkele maal vermeld als doodsoorzaak: de oversterfte is statistisch, gemeten tijdens een epidemie. Het winterseizoen waarin griep voorkomt, is echter een versturende factor die ziekte en sterfte kan verhogen bij kwetsbare bejaarden.

De vaccineffectiviteit is matiger dan algemeen wordt voorgesteld (Jefferson 2012, Osterholm 2012). Osterholm en anderen vonden een gemiddelde vaccineffectiviteit van 59% in twee seizoenen op drie. In één seizoen op drie was geen effect aantoonbaar (Osterholm 2012). Het “number needed to vaccinate” was gemiddeld 77. Je moet dus 77 gezonde volwassenen vaccineren om 1 geval van griep te voorkomen.

Bijwerkingen na griepvaccinatie zijn goedaardig, maar komen zeer vaak voor:

Het syndroom van Guillain-Barré en de griepvaccinatie.

Bij niet-vaccinatie is de totale kans op GBS gelijk aan de kans op wintergriep vermenigvuldigd met de kans op GBS bij griep. Bij vaccinatie is de totale kans op GBS gelijk aan de kans op GBS na vaccinatie plus de kans op GBS na wintergriep wegens een onwerkzaam vaccin. De over vaccinaties strijdende partijen laten een of meerdere parameters weg uit deze vergelijking. Tegenstanders negeren de kans op GBS na griep, terwijl voorstanders de matige effectiviteit van het vaccin negeren en de kans op griep overschatten. Bij een 'zwaar' griepjaar kan vaccinatie GBS voorkomen, bij weinig griep zal vaccinatie meer GBS veroorzaken dan voorkomen. Bij een achtergrondkans van 1 GBS-geval per miljoen inwoners per jaar spreken we over enkele gevallen ... per 10 miljoen vaccinaties. Dergelijke extreem kleine kansen zijn irrelevant.

na meer dan tien procent van de vaccinaties (Bijl 2011). Dit is goed bekend bij huisartsen of gezondheidswerkers die zich laten vaccineren. Bijwerkingen bestaan enerzijds uit lokale gevolgen op de plaats van injectie (pijn, roodheid, zwelling en verharding) en anderzijds uit griepachtige symptomen: koorts, vermoeidheid, hoofdpijn, malaise, rillingen, misselijkheid, braken, diarree.

Het is niet de bedoeling om te vaccineren tegen goedaardige griep, wel om de kans op ernstige complicaties (griepgerelateerde ziekenhuisopnames en sterfte) te verlagen. De bewijskracht dat griepvaccinatie daarin slaagt, is onbestaande (Bijl 2011; Jefferson 2006, Jefferson 2011; Osterholm 2012). Er is bewijs dat griepvaccinatie bij gezonde personen griep kan voorkomen, maar het effect is matig en het gaat dan over griep als een goedaardige aandoening die vlot geneest na een paar dagen uitzieken. De hoofdoorzaak van ernstige complicaties na een griep is algemene kwetsbaarheid bij verzwakte weerstand. Wat vermag vaccinatie bij een verzwakte weerstand? Als je de zweep legt over een stervend paard, gaat dat niet sneller lopen.

De controverse

De controverse betreft specifiek het advies om alle mensen ouder dan 65 jaar te vaccineren. Dit is een grote doelgroep, wat belangrijke financiële consequenties heeft voor een gezondheidszorgbudget dat onder druk staat. Het leidt ook tot de rantsoenering van bewezen werkzame, maar dure behandelingen van patiënten met een ernstige ziekte. De staat zelf organiseert en financiert steeds meer massabehandeling of screening van gezonde personen. De baten van deze programma's worden zonder uitzondering rooskleurig voorgesteld, terwijl de schade wordt genegeerd. Het voorbeeld bij uitstek is het georganiseerde borstkankeronderzoek. 25 jaar na de invoering ervan in Zweden en Nederland blijft de twijfel over een positieve balans van baten en schade enkel toenemen. Het invoeren van dergelijke programma's is gemakkelijk, maar ze weer afvoeren blijkt onmogelijk door de belangen die deze programma's vestigen.

De Nederlandse Gezondheidsraad heeft met zoveel woorden toegegeven dat het onwaarschijnlijk is dat griepvaccinatie voor alle ouderen nu nog zou

worden ingevoerd op basis van het beschikbare bewijs, maar dat het stoppen van dit programma onwenselijk (lees: onmogelijk) is. Dit betekent zeker niet dat er bewijs is dat griepvaccinatie niet werkt, of zelfs schadelijk kan zijn. Maar voor massabehandeling van "gezonde" personen heb je harde bewijzen nodig dat het sop de kool waard is. In dit geval dus dat griepvaccinatie in staat is om de sterfte te doen dalen en ziekenhuisopnames te voorkomen. Dergelijke bewijzen zijn er nooit geweest.

Wangedrag in de medische wetenschap

Vaccinatieadviezen zijn vooral gebaseerd op resultaten van observationeel onderzoek. Observationeel onderzoek waarbij gevaccineerde en niet-gevaccineerde personen worden vergeleken is wetenschappelijk onaanvaardbaar, omdat beide groepen intrinsiek onvergelijkbaar zijn. Omwille van vroegere medische controversen, waarbij het effect in goed uitgevoerde gerandomiseerde trials heel anders uitviel dan het waargenomen effect bij observationeel onderzoek, werden patiëntengroepen uit de controle-armen van trials vergeleken: zij die placebo goed innamen versus zij die

placebo slecht innamen. Het effect van goed placebo nemen was spectaculair – ook na statistische controle voor alles wat methodologisch hoog aangeschreven trials hadden opgemeten. De totale sterfte was gehalveerd. Dit is later vaak bevestigd en vastgelegd in meta-analyses: het goed innemen van placebo halveert de totale sterfte, vergeleken met het slecht innemen. Mensen die goed gezondheidsadviezen opvolgen, zijn gezondheidsbewust, hoger opgeleid, gezonder en cognitief intact. Mensen die gezondheidsadviezen niet opvolgen zijn slordiger, lager opgeleid, vaker cognitief beschadigd, chronisch ziek, enzovoort. Het is een illusie dat hiervoor te corrigeren valt met statistische modellen.

Het was niet anders bij de moderne observationele onderzoeken naar de werkzaamheid van griepvaccinatie. Griepgerelateerde sterfte is verantwoordelijk voor hooguit vijf procent van alle sterfte in een 'goed' griepwinterseizoen. Als griepvaccinatie geen wonderolie is, kan de werkzaamheid van vaccinatie niet hoger zijn dan deze vijf procent. Een meta-analyse van recente cohort-onderzoeken wees echter uit dat influ-

enzavaccinatie het risico op overlijden bij ouderen met ongeveer vijftig procent deed verminderen. U herkent hetzelfde effect als bij het goed innemen van placebo. Nader onderzoek toonde dat de meeste sterfgevallen door griep optraden in kleine groepen van niet-gevaccineerde, kwetsbare ouderen met een korte levensverwachting. Hoe kan het dat publicaties worden geschreven, geverifieerd door peers en aanvaard door redacties van ernstige tijdschriften, waarbij een ongeschikte onderzoeksmethode een reductie van de totale sterfte met vijftig procent aantoonde voor een ziekte die geen vijf procent van die sterfte kan verklaren?

Verder onderzoek naar de kwaliteit van de gepubliceerde onderzoeken door de Cochrane-groep toonde het groeiende probleem van de belangenverstrengeling tussen onderzoekers, vaccinindustrie en onderzoekindustrie (Jefferson 2009). Wie veel wil publiceren, komt niet toe met het schaarse en hard bevochten onderzoeksgeld dat de staat ter beschikking kan stellen. Maar wie geld uit de hand van de industrie neemt, kan niet in die hand bijten (of toch niet meer dan één keer). Onderzoeken met positieve

conclusies over influenzavaccinatie waren geassocieerd met een hoger risico op bias. Hoe beter de studie, hoe geringer de kans op een positieve conclusie. Onderzoeken met positieve conclusies over de werkzaamheid van vaccinatie werden nochtans vaker geciteerd. Deze studies waren vaker gesponsord door de industrie.

Conclusie

Er is bewijs dat griepvaccinatie griep kan voorkomen bij gezonde personen. Voor een vaccin is de effectiviteit wisselend en matig: een recente review wees uit dat men 77 volwassenen moet vaccineren om één geval van griep te voorkomen. Er is geen bewijs dat het vaccineren tegen griep griepgerelateerde ernstige complicaties bij kwetsbare bejaarden kan voorkomen. De medische kennis die ten grondslag ligt aan vaccinatieadviezen ligt ver onder de aanvaardbare standaarden van wetenschappelijke bewijsvoering.

De weg vooruit is meer, beter en relevanter onderzoek. Een logische RCT is een RCT van griepvaccinatie bij personen tussen de 60 en 64 jaar: sommige

landen vaccineren deze leeftijdsgroep, andere niet. Er wordt al langer gepleit voor uitbreiding van het vaccinatieprogramma tot de hele middelbare leeftijd (50-64): deze RCT zou hier bijzonder relevant zijn. Een gepast design van observationeel onderzoek vergelijkt bevolkingen met hoge en lage vaccinatiegraad, of profiteert van de sterk wisselende effectiviteit van het griepvaccin om bevolkingen met een hoge vaccinatiegraad te volgen tijdens seizoenen met hoge en lage effectiviteit van het vaccin. Er is mij geen dergelijk onderzoek bekend. Als de effecten te gering zijn om te worden weergevonden in moderne, zeer grote administratieve databases, is het effect te gering om relevant te zijn.

De controverse over de griepvaccinatie illustreert een ernstige bedreiging van de moderne medische wetenschap. Er is veel te veel onderzoek in dienst van financiële of ideologische belangen. Als we beleefd blijven, kunnen we dit onderzoek beschrijven als 'van lage kwaliteit'. Er is nauwelijks of geen onderzoek naar het nut van bestaande medicijnen, interventies of diagnostische activiteiten. Industrie, ambtenarij en academie hebben geen belang bij een terughoudend beleid, maar des te meer bij medisch activisme. Deze collusie van belangen heeft geleid tot wat met recht een pandemie van overbehandeling mag worden genoemd.

Luc Bonneux is arts, epidemioloog en redactielid van *Wonder en is gheen Wonder*. Hij is auteur van 'En ze leefden nog lang en gezond. Hoe gezondheid een industrie werd'.

Bronnen:

De geciteerde stukken zijn overzichten en meta-analyses van onafhankelijke auteurs.

<http://www.forbes.com/sites/quora/2012/08/09/how-much-money-did->

jonas-salk-potentially-forfeit-by-not-pa-tenting-the-polio-vaccine/2/

Bonneux L. De griepandemie: verwachtingen. *Demos*; 2009; augustus: 1-4 *Een algemeen overzicht van de griep-epidemiologie, geschreven met op de achtergrond de Mexicaanse griep "pandemie"*.

Doshi P. Influenza: marketing vaccine by marketing disease. *BMJ* 2013;346:f3037 *Een kritisch overzicht over het grote ver-*

“Wie veel wil publiceren, komt niet toe met het schaarse en hard bevochten onderzoeksgeld dat de staat ter beschikking kan stellen. Maar wie geld uit de hand van de industrie neemt, kan niet in die hand bijten – of toch niet meer dan één keer.

schil tussen de officiële aanbevelingen en het bestaande bewijs over voor- en nadelen van de wintergriepvaccinatie.

Bijl D. Werkzaamheid en effectiviteit van influenzavaccinatie. *Geneesmiddelenbulletin* 2011; 45: 109-117. *Een overzicht van het Nederlandse Geneesmiddelenbulletin (equivalent van de Folia Farmacotherapeutica) over werkzaamheid en bijwerkingen van de wintergriepvaccinatie. Beschikbaar op het internet. Het artikel veroorzaakte veel commotie.*

Jefferson, T. Influenza vaccination: policy versus evidence. *BMJ* 2006;333:912 *Jefferson is hoofd van de Cochrane respiratory group. Hij toonde de kloof aan tussen beschikbare evidence over de griepvaccinatie en de officiële advisering.*

Jefferson T et al. Relation of study quality, concordance, take home message, funding, and impact in studies of influenza vaccines: systematic review. *BMJ* 2009; 338: b354. *Publicatie in een prestigieus tijdschrift met hoge impact factor en frequentie van citeren van deze publicatie is niet geasso-*

cieerd met kwaliteit of omvang, wel met financiering door de industrie.

Jefferson T et al. Vaccines for preventing influenza in the elderly. *Cochrane Database Syst Rev* 2010;(2):CD004876. *Een Cochrane review over effecten en bijwerkingen van griepvaccinatie bij bejaarden.*

Osterholm et al. Efficacy and effectiveness of influenza vaccines: a systematic

review and meta-analysis. *Lancet Infect Dis.* 2012;12:36-44

Een concurrerende meta-analyse over griepvaccinatie, gefinancierd door de Alfred P Sloan Foundation, een non-profit organisatie.

Kwong et al. Risk of Guillain-Barré syndrome after seasonal influenza vaccination and influenza health-care encounters: a self-controlled study. *Lancet Inf Dis* 2013; 13: 769-776

Een artikel over het risico van het Guillain-Barré syndroom (GBS) na griep of vaccinatie. De auteurs suggereren dat vaccinatie beschermt tegen GBS, maar houden geen rekening met de kans op klinische influenza, aanleiding gevend tot een consultatie en de matige effectiviteit van griepvaccinatie.

De ontgoochelingen van Freud over de therapeutische effectiviteit van zijn eigen methode

▶ Jacques Van Rillaer

Vertaling: Gilbert Allemeesch

“Ik ben therapeut geworden ondanks mezelf” Freud (1896)¹

“De analyse heeft mijn geduld voor pathologische temperamenten uitgeput” Freud (1929)²

“Ik ben nooit een enthousiasteling van therapie geweest” Freud (1933)³

“Het leek alsof analyseren het derde van die ‘onmogelijke’ beroepen was waarin men reeds vanaf het begin zeker kan zijn van een ontoereikend [ungenügend] succes. De twee andere, sedert veel langere tijd gekend, zijn opvoeden en besturen” Freud (1937)⁴

In het boek dat hij samen met Breuer publiceert in 1895, presenteert Freud vier gevallen van histerie door hem behandeld met behulp van het “breueriaanse exploratieprocedé”⁵: een hypnose die tot doel heeft geblokkeerde emoties, veroorzaakt door vergeten gebeurtenissen, terug te vinden en ze onder woorden te brengen om hun “ontlading” te bewerkstelligen.

Enkele jaren later zal Freud schrijven dat de gunstige effecten van dit procedé tijdelijk waren: “Ik verliet de hypnose en probeerde haar te vervangen door een andere methode omdat ik de beperking van de behandeling tot hysterische toestanden wilde overstijgen. Daarenboven, naarmate ik meer ervaring opdeed, ontwikkelden zich in mij twee ernstige bezwaren tegen het gebruik van hypnose, zelfs in dienst van de catharsis. De voornaamste was dat zelfs de mooiste resultaten plotseling als het ware werden gewist wanneer de persoonlijke verhouding met de patiënt vertroebeld werd.”⁶ Hijzelf zal de kortstondige aard van de resultaten illustreren met het geval Emmy von N., behandeld in

“Psychiaters en psychologen geloven dat de observaties van Freud voor een groot deel artefacten waren van zijn theorie, opgebouwd vanuit zijn eigen problemen. Freud deed, waarschijnlijk onbewust, aan suggestie. Vandaag zouden we zeggen: hij conditioneerde zijn patiënten om te zeggen wat hij wilde horen.

1889-1890. In een nota toegevoegd in 1924, schrijft hij dat ze zich liet behandelen door andere artsen en dat een van hen hem toevertrouwde: “Ze was toegekomen in een ellendige toestand, reageerde op de hypnotische behandeling met een buitengewoon succes, om vervolgens opeens vijandig te worden tegenover de dokter, hem te verlaten en haar ziekelijke toestand in heel zijn hevigheid te reactiveren.”⁷

Freud gebruikte het woord “psychoanalyse” voor het eerst in 1896 in deze zin: “Ik heb mijn resultaten te danken aan het gebruik van een nieuwe methode van de psychoanalyse, aan het exploratieprocedé van Breuer”¹. Hij zal het nadien gebruiken om zijn eigen methode te benoemen die erin bestond om de “vrije associaties” van de patiënt te interpreteren. In 1914 zal hij schrijven: “De geschiedenis van de psychoanalyse in de eigenlijke zin begint pas met de technische innovatie die de stopzetting van de hypnose is.”⁸ We zullen dan ook de gevallen behandeld voor 1895 - de “pre-analytische” periode in de freudiaanse zin - niet bestuderen. De kwestie is te weten wat Freud geconstateerd heeft wanneer hij zijn eigen methode gebruikte.

De resultaten van de eerste freudiaanse kuren

Als we de meest gemediatiseerde psychoanalytica van Frankrijk, Élisabeth Roudinesco, mogen geloven “kan psy-

1 “L’hérédité et l’étiologie des névroses” (1896) I 416 ; III 115. De tekst, door Freud in het Frans geschreven, gebruikt het woord ‘psychoanalyse’. Merk op dat Duitstalige psychiaters zoals Auguste Forel, de term “Psychanalyse” gebruikten en de spot dreven met Freud die een regel van de woordvorming niet scheen te kennen (men zegt ook niet “psychoiater” of “psychoastheen”, noch in het Frans, noch in het Duits).

choanalyse, veel beter dan cognitieve gedragstherapie, fobieën, obsessieve-compulsieve stoornissen, het verlies van eigenwaarde, enz. behandelen. Hiervoor moeten we korte kuren (zes maanden) aanbieden zoals Freud zelf deed.”⁹ Twee andere hypergemediatiseerde analytici preciseren dat deze snelle en uitstekende effecten zich situeerden bij het begin van de freudiaanse praktijk.

Jacques-Alain Miller, directeur van het departement psychoanalyse van de universiteit Paris VIII : “In het begin hadden de analytische kuren snelle en spectaculaire resultaten. Het volstond om aan de patiënt de oedipale sleutel aan te bieden, het was zo revolutionair dat dit hem deed metamorfoser. Maar beetje bij beetje raakte de nieuwigheid ervan af, de kuren werden langer en complexer...”¹⁰ Zijn broer Gérard vertelt hetzelfde verhaal: “Wat is de gouden tijd van de freudiaanse ontdekking anders dan deze door de goden gezegende tijd wanneer de geanalyseerde symptomen als bij mirakel gingen wijken? Lector van de eerste teksten van Freud slaat met verstomming... De psychoanalyse onthulde de band van het subject en de taal, getuigde van de greep van de betekenaar op het lichaam, slaagde erin het lijden weg te nemen door het woord.”¹¹

Wat zijn de feiten?

Het werk van 1895 eindigt met deze beroemd geworden zin: “We hebben veel bereikt als we erin slagen om de hysterische miserie te transformeren in gewoon lijden.”¹² In de erop volgende publicaties spreekt Freud over 18 hysterici en 200 neurasthenische patiënten die als bij mirakel genezen zijn. Maar zijn privé-correspondentie toont ondubbelzinnig aan dat het gaat om grote leugens! Hier zijn de feiten.

“De freudiaanse analyse slaagde er niet in om belangrijke ‘symptomen’ te elimineren en vluchtte in de onderzeese diepten. De freudianen maakten van deze onmacht een deugd.

In 1896 beweert Freud op een lezing voor de Vereniging voor psychiatrie en neurologie van Wenen, die een maand later werd gepubliceerd, dat hij 18 hysterici “genezen” heeft dankzij het terug voor de dag halen van verdrongen seksuele ervaringen “ondergaan tijdens de kindertijd”. Deze genezingen zijn voor hem het bewijs dat de seksuele etiologie geldt in alle gevallen (*in allen Fällen*). Hij voegt er triomfantelijk aan toe: “Ik beschouw dit als een belangrijke bekendmaking, als een ontdekking van een caput Nili [bron van de Nijl] van de neuropathologie.”¹³ Hij preciseert dat het *zeer moeilijk* was om deze scènes naar boven te halen want hun herinnering was *nooit bewust*. “In het merendeel van de gevallen was er minstens honderd uur analyseerwerk nodig.”¹⁴ Vermelden we terloops dat Freud enkele jaren later zal beweren dat de scènes *spontaan* werden verteld door de hysterici, dat het slechts fantasmen waren en dat het de verdringing van deze fantasmen was die hen ziek maakte¹⁵.

Vijf dagen later schreef Freud aan Fliess - toen zijn voornaamste vriend en vertrouweling - “Mijn lezing kreeg vanwege die ezels een ijzig onthaal en, afkomstig van Krafft-Ebing, deze merkwaardige uitspraak: het lijkt op een wetenschappelijk sprookje. En dit nadat hen de oplossing werd getoond voor een probleem dat duizenden jaren oud is, een caput Nili!”¹⁶. Freud was niet in detail ingegaan op de geschiedenis van geen enkele van die achttien gevallen en met reden. In zijn volgende brief (4 mei) schrijft hij: “Mijn consultatiekamer is leeg, ik heb sedert weken geen nieuw gezicht gezien, ik heb geen enkele nieuwe kuur kunnen opstarten en *geen enkele van de vorige is beëindigd*.”¹⁷ Wat hij in zijn artikel “het bewijs door de therapie” (*therapeutische Beweiss*) van zijn theorie noemde, zal voor on-

bepaalde tijd op zich laten wachten. Op 17 december schrijft hij aan Fliess: “Nog geen enkel geval afgerond.” Op 7 maart 1897: “Ik heb nog geen enkel geval afgewerkt, ik worstel nog steeds met problemen van behandeling en van begrip”; op 29 maart: “Ik heb nog altijd dezelfde problemen en ik heb geen enkel geval afgerond”; op 16 mei: “een van mijn trotse schepen is gezonken. Mijn bankier, die het verst was geraakt in de analyse is niet komen opdagen op een kritiek moment, net voor hij me de laatste scènes zou leveren. Dat heeft me wezenlijk geraakt, dat is zeker, het heeft me ervan overtuigd dat ik nog niet alle dynamieken van de kwestie ken.”

In zijn beroemde brief van 21 september zegt Freud de theorie van de verleiding² op te geven omwille van verschillende redenen, waaronder deze: “De voortdurende teleurstellingen in de pogingen om een therapie tot zijn ware einde te voeren, de vlucht van mensen die gedurende een zekere tijd het meest therapietrouw waren, het uitblijven van volledig succes bij dezen waarop ik gerekend had, de mogelijkheid om een andere verklaring te vinden voor de gewoonlijk gedeeltelijke successen”. We lezen goed: *geen enkele* analyse afgerond; slechts *gedeeltelijke* successen.

Het jaar daarop schreef Freud dat de oorzaak van de neurasthenie (tegenwoordig zouden we zeggen “depressie” of “chronisch vermoeidheidssyndroom”) *steeds* “overmatige masturbatie of geaccumuleerde zelfbevlekking” is. Hij ver-

2 Theorie door Freud ontwikkeld tussen 1895 en 1897: de hysterische en obsessieve stoornissen worden veroorzaakt door seksuele ervaringen in de vroege kindertijd en hun verdringing; de noodzakelijke en voldoende voorwaarde voor genezing is het in het geheugen terugroepen van die ervaringen.

klaart het geobserveerd te hebben bij “meer dan 200 gevallen.”¹⁸ Over zijn artikel schreef hij aan Fliess: “Het is op het kantje van aanmatigend en in wezen bedoeld om opspraak te verwekken” en hij klaagt, nogmaals, over het feit dat “*de gevallen moeilijk vooruit gaan*”, eraan toevoegend “Ik zal er geen enkele afronden dit jaar; voor volgend jaar zal ik niet het minste patiëntenmateriaal hebben.”¹⁹ In de 287 brieven aan Fliess, die zeventien jaar praktisch bestrijken, zoekt men tevergeefs naar een voorbeeld van een genezen neurasthene patiënt. Het getal “200” lijkt evenzeer uitgevonden te zijn als de 18 hysterici die “genezen” werden.

Freud heeft verder bijna niets geschreven over de neurasthenie, tenzij om toe te geven, veertien jaar later: “we hebben nog geen zorgvuldig onderzoek uitgevoerd naar de neurasthenie.”²⁰ Merk op dat Freud in 1910 met Ludwig Binswanger correspondeerde over een neurasthene patiënt (hij schreef “apathisch depressieve”). De patiënt had “dagelijkse masturbatie” toegegeven. Freud had weinig verbetering verkregen, en stuurde hem door voor een behandeling met de psychrofoor. Dat was een werkwijze uitgedacht op het einde van de negentiende eeuw om masturbatie te behandelen: een metalen sonde om koud water in de urethra te injecteren. Dit krankzinnig procedé lijkt effectiever dan de freudiaanse kuur. De assistent van Binswanger schreef naar Freud: “Hij heeft de behandeling met de psychrofoor zonder problemen ondergaan en, naar hij beweert, met succes. [...] Hij heeft opnieuw intellectuele interesses, leest relatief veel en praat er graag over met mij. [...] De depressie is wisselend, ze is in elk geval minder diep. Het is ook gemakkelijker om hem af te leiden.”²¹

Terugdenkend aan zijn eerste jaren van psychoanalyse zal Freud, in 1913, schrijven dat hij geloofd had dat het voldoende

de was om de patiënt te informeren over wat hij verdrongen had, om te genezen. Maar hij bekende ook dat de patiënten niet genazen en dat ze de herinnering aan de seksscènes, die hij zich voorstelde om hun stoornis te verklaren, niet bevestigden: "Het was een grote teleurstelling te zien dat een resultaat waarop ik gerekend had, uitbleef. Hoe is het toch mogelijk dat de patiënt die nu weet wat er van zijn traumatisch beleefde ervaring aan was, zich verder gedraagt alsof hij er niet meer over weet dan voordien? Na de mededeling en de beschrijving van het verdrongen trauma, wilde zelfs de herinnering eraan niet tevoorschijn komen."²² In 1913 was het algemeen bekend dat Freud niet de "snelle en spectaculaire" resultaten behaalde waarin de Millers ons wilden doen geloven. Freud kondigt tevens aan dat hij van methode verandert: hij zal zich voortaan bezig houden met het overwinnen van de "weerstand" in plaats van te informeren. In feite was dit hetgene wat hij steeds gedaan had! Herinner u dat hij reeds in 1896 schreef dat de "onthulling minstens honderd uur werk" in beslag nam (cfr *supra*).

Na 1900

In het begin van de twintigste eeuw groeide de reputatie van Freud en parallel daaraan nam de kritiek toe, inbegrepen deze van collega's die eerst in verleiding waren gebracht: Adler, Stekel, Wittels, Jung, Bleuler. We vermelden drie volledig terechte kritieken³: Psychiaters en psychologen geloven dat de observaties van Freud voor een groot deel artefacten waren van zijn theorie, opgebouwd vanuit zijn eigen problemen.

3 Voor details en referenties betreffende deze kritieken, zie Meyer, C. et al. (2005) *Le Livre noir de la psychanalyse*. Éd. Les Arènes, 1ste deel. — Borch-Jacobsen, M. & Shamdasani, S. (2006) *Le dossier Freud. Enquête sur l'histoire de la psychanalyse*. Les Empêcheurs de penser en rond, 2006, 510 p.

Bewonderaars van Freud getuigen over de ondraaglijke lichtheid van zijn therapie

Sandor Ferenczi, die de favoriete leerling van Freud was geworden na de breuk met Jung, had een zeer grote bewondering voor Freud. Hij was evenwel teleurgesteld over de resultaten van zijn eigen freudiaanse praktijk, reden waarom hij meer "actieve" methoden had uitgeprobeerd. Hij was ook erg teleurgesteld over Freuds houding ten opzichte van zijn eigen praktijk. Hij schreef hem op 17-1-1930: "Ik deel uw visie niet volgens dewelke de therapeutische benadering verwaarloosbaar of zonder belang zou zijn, waar men zich niet moet mee bezig houden, om de enige reden dat het ons niet zo belangrijk lijkt. Ik ook, ik heb me dikwijls 'fed up' gevoeld in dat verband, maar ik heb deze neiging overwonnen, en ik ben gelukkig u te kunnen zeggen dat het precies daar is dat een reeks kwesties onder een ander daglicht kwamen te staan, veel levendiger, misschien zelfs dan het probleem van de verdringing!"¹

Antwoord van Freud: "Ik wil grif toegeven dat mijn geduld met neurotici uitgeput raakt in de analyse en dat ik in het dagelijks leven de neiging tot intolerantie heb tegenover hen."²

Verder noteert Ferenczi in zijn dagboek op 4-8-1932: "De pessimistische

visie [van Freud] medegedeeld aan enkele vertrouwelingen: de neurotici zijn uitschot, enkel goed om ons financieel te onderhouden en om ons toe te laten te leren uit hun gevallen: de psychoanalyse als therapie zou waardeloos zijn. Dit was het punt waarop ik weigerde hem te volgen. [...] Ik weigerde op die manier misbruik te maken van het vertrouwen van de patiënten."³

Een andere grote bewonderaarster van Freud is Marie Bonaparte. Geanalyseerd door hem (met tussenpozen) van 1925 tot 1938, heeft ze een deel van haar fortuin besteed aan de ontwikkeling van het Freudisme in Frankrijk. Ze heeft geschreven dat ze bij Freud "de penis en de orgastische normaliteit" kwam zoeken.

Na verloop van tijd zal ze meer en meer kritisch worden ten overstaan van de psychoanalyse. Aan het einde van haar leven zal ze schrijven: "Ik heb me vergist met de verblinding van het instinct, ik heb het verlangen voor liefde genomen. In mij en in anderen. Eens de bevrediging van het instinct voorbij, heb ik mezelf arm en naakt teruggevonden. Ik probeerde mezelf te genezen, maar Freud was verkeerd. Hij heeft de kracht van zijn therapie overschat."⁴

1 Brief van Ferenczi aan Freud, op 17.1.1930. In Freud, S. & Ferenczi, S., *Correspondance. Tome III*. Trad., Calmann-Lévy, p. 432.

2 *Ibidem*, p. 435.

3 Ferenczi, S. (1985) *Journal clinique*. Trad., Payot, p. 255.

4 Amoureux, R. (2012) *Marie Bonaparte*. Presses Universitaires de Rennes, p. 54.

Freud deed, waarschijnlijk onbewust, aan suggestie. Vandaag zouden we zeggen: hij conditioneerde zijn patiënten om te zeggen wat hij wilde horen. Reeds in 1901 maakte Fliess hem dit verwijt: "De gedachtelezer leest bij de andere slechts zijn eigen gedachten."²³

Anderzijds, zelfs als sommige feiten objectief geobserveerd werden, veralgemeende Freud op overdreven wijze, een verwijt dat Breuer hem reeds maakte zoals men het kan lezen in een brief van Freud aan Fliess: "Volgens Breuer zou ik me elke dag moeten afvragen of ik niet lijd aan moral insanity of aan paranoia scientifica. [...] Ik denk dat hij me nooit zal vergeven dat ik hem betrokken heb in de 'Studien' en hem aan boord genomen heb in iets waarvoor hij nog altijd drie kandidaten kent voor de plaats van de *ene echte waarheid*, hij die elke algemeenheid verafschuwt als een verwaandheid."²⁴ Op een moment van luciditeit heeft Freud erkend dat hij "monoïdeïstisch" was²⁵. Dit is precies wat William James zal schrijven in 1909 nadat hij hem had gehoord: "Freud gaf me de indruk van een man die geobsedeerd is door zijn idee-fixen."²⁶

Last but not least, zeiden de collega's van Freud dat zijn resultaten niet veel beter waren dan die van hen, als ze al niet slechter waren (in die tijd werden de meeste psychische stoornissen als ongeneeslijk beschouwd). Reeds in 1906 schreef Jung aan Freud dat hij hem in een discussie had verdedigd, rekening houdend met dit feit: "Ik achtte het voorzichtiger om niet te veel te steunen op het therapeutisch succes want dan zou men al vlug materiaal verzameld hebben dat geschikt is om aan te tonen dat het therapeutisch resultaat zeer slecht is, wat ook nadeel zou berokkenen aan de theorie."²⁷ In 1913 hadden de professoren Eugen Bleuler (Zurich) en Alfred Hoche (universiteit van Freiburg im Breisgau) per brief aan de toekomstige

deelnemers van het congres van de Duitse vereniging voor psychiatrie gevraagd om mee te delen wat ze wisten over patiënten die met psychoanalyse behandeld werden. De conclusie van dit onderzoek was kort en bondig: "In veel gevallen is de psychoanalytische therapie ronduit slecht voor de patiënt."²⁸ Ten gevolge van deze gebeurtenis is Freud nooit nog naar een psychiatriecongres geweest en woonde hij alleen nog congressen bij van freudiaanse psychoanalyse.

De freudiaanse verdedigingen

In de jaren 1890 dacht Freud sensationele ontdekkingen te doen. Op 2 april 1896 schreef hij aan Fliess: "Ik ben ervan overtuigd definitief de histerie en de dwangneurose te kunnen genezen, onder bepaalde voorwaarden met betrekking tot de persoon en het geval". Op dat moment gebruikte hij reeds 12 jaar cocaïne⁴ ... Later heeft hij moeten toegeven dat hij niet beter presteerde dan zijn collega's zoals Janet, Forel, Dubois. De geschiedschrijvers van het freudisme hebben duidelijk de onmacht van zijn methode aangetoond voor *ernstige* stoornissen zoals toxicomanieën, ernstige fobieën, obsessief-compulsieve stoornissen, zonder over psychosen te spreken. De historicus die de evolutie presenteerde van het grootste aantal goed geïdentificeerde patiënten is professor Mikkel Borch-Jacobson, die gewerkt heeft in het Freud Archief in Washington²⁹. De conclusie: op de 31 patiënten waren er slechts 3 die in goede richting evolueerden. De toestand van de anderen veranderde weinig of ging achteruit. Sommige patiënten eindigden in een gesticht, anderen pleeg-

den zelfmoord (3 gelukte zelfmoorden en 4 pogingen).

De historicus van de psychoanalyse Paul Roazen schreef: "Tegen het einde van zijn leven, was het onder de analytici van de oude garde gewoon om te zeggen dat Freud een middelmatig therapeut was"³⁰. Deze analytici verdedigden de freudiaanse methode tegen de manier waarop die door Freud zelf in de praktijk werd gebracht. Zo schreef de Zwitserse analyticus Raymond de Saussure, geanalyseerd door Freud: "Freud was geen excellent technicus van de psychoanalyse. Vooreerst had hij te lang de suggestie beoefend om er niet bepaalde reflexen van bewaard te hebben. Als hij overtuigd was van een waarheid, kon hij nauwelijks wachten tot ze wakker werd in de geest van zijn patiënt, hij wilde hem direct overtuigen en hierdoor praatte hij teveel. Ten tweede voelde men snel met welke theoretische vraag hij bezig was, want hij ontwikkelde vaak uitvoerig nieuwe visies die hij in zijn gedachten aan het uitklaren was. Dat was goed voor het verstand, maar niet altijd voor de behandeling."³¹

Toen de zwakke resultaten duidelijk waren, zelfs in de ogen van de trouwe discipelen, werd Freud steeds meer bescheiden. In 1926 schreef hij: "In het algemeen, moet onze therapie zich tevreden stellen met het sneller, zekerder, en met minder kosten op gang brengen, van de goede afloop die onder gunstige omstandigheden ook spontaan zou opgetreden zijn."³² Of ook nog twee jaar voor zijn dood: "Men moet niet verbaasd zijn als uiteindelijk blijkt dat het verschil tussen de niet-geanalyseerde en het later gedrag van de geanalyseerde niet zo radicaal is als we nastreven."³³

Freud heeft verschillende strategieën gebruikt om de voortzetting van zijn broodwinning en dat van zijn dochter te verrechtvaardigen: het argument van

4 Freud gebruikte cocaïne van 1884 tot 1896. Voor een studie over de effecten hiervan op zijn ideeën en zijn fysieke symptomen, zie Elizabeth Thornton, geschiedschrijfster van de geneeskunde, *The Freudian fallacy: Freud and cocaine* (Paladin, 1986, 351 p.).

“Het idee dat de psychoanalytici zélf een analyse moesten ondergaan werd in 1912 naar voor gebracht door Jung in de hoop de meningsverschillen inzake de verschillende interpretaties te overbruggen. Freud was gewonnen voor het idee en gaf als voornaamste motivering dat het een essentieel instrument was voor de vorming in de analyse. Hij had vlug begrepen dat dit een activiteit was die veel gemakkelijker, veel rendabeler en meer voldoening gevend was dan te proberen – dikwijls tevergeefs – om patiënten te behandelen.

de diepte, het versmallen van de indicaties, humor en *niet*-therapeutische praktijken. We geven een overzicht.

Het argument van de ‘diepte’

Op 16 april 1900 schreef Freud aan Fliess dat Dhr. E. (geanalyseerd gedurende meer dan 5 jaar) “eindelijk een einde aan zijn carrière van patiënt gesteld had met een avondje bij mij. Er zijn momenteel nog resterende symptomen. Ik begin te begrijpen dat de schijnbaar eindeloze aard van de kuur regelmatig voorkomt en afhangt van de overdracht. Ik hoop dat die restanten geen invloed zullen hebben op het praktisch resultaat. [...] De asymptotische afloop van de kuur laat me op zichzelf onverschillig; het is meer voor de buitenstaanders dat er een teleurstelling blijft”⁵.

Freud luidt hiermee een klassieke strategie van de analytici in: *men houdt zich niet bezig met “symptomen”* — dit is met de *observeerbare* stoornissen —, maar alleen met de *onzichtbare* diepte. De realiteit is: de freudiaanse analyse slaagt er niet in om belangrijke “symptomen” te elimineren, ze vlucht in de onderzeese diepten. De freudianen maken van deze onmacht een deugd. Zo schrijft de beroemde Engelse analyticus Donald Winnicott: “We moeten de symptomen kunnen opmerken zonder te proberen om ze te genezen, want elk symptoom heeft zijn waarde voor de patiënt, en zeer dikwijls is het beter om de patiënt met zijn symptoom te laten.”³⁴

De versmalling van de therapeutische indicaties

5 Lettres à Fliess. *Op. cit.*, p. 517. Er is reeds sprake van Dhr. M in de brief van 11-4-1895. We vernemen daarin dat hij het is “die transpireert in het theater”, een stoornis die volgens Freud uitgelegd is wanneer de patiënt vertelt dat zijn broer hem het badwater op het gezicht goot toen hij drie jaar was (brief van 19-2-1899).

Freud was neuroloog. De meeste van zijn eerste patiënten leden aan lichamelijke symptomen (hoofdpijnen, krampen, enz.). Wanneer er geen fysische oorzaak kon gevonden worden, luidde de klassieke diagnose “conversiehysterie” (vandaag: “conversiestoornis”). Freud specificeerde “de frequentst voorkomende symptomen” als volgt (in 1926): “een verlamming, een contractuur of onwillekeurige handeling of motorische ont-ladingen, pijn, hallucinatie.”³⁵

Freud heeft geprobeerd om andere stoornissen te behandelen. Hij heeft zich zelfs meerdere keren bezig gehouden met psychotici. Hij zal verklaren en blijven herhalen tot in *zijn allerlaatste werk*: “We moeten ervan afstappen om ons genezingsproject te proberen op de psychotische patiënt. [...] De neurotici zijn de enigen die toegankelijk schijnen voor de psychologische methoden van onze interventies.”³⁶ Let op het woord *schijnen* (in het Duits: *erscheinen*).

Wanneer we zijn *correspondentie* lezen, ontdekken we evenwel dat hij er zelden in slaagde om obsessies en compulsies te behandelen, die toen als “neurosen” beschouwd werden⁶. In 1919 schreef Freud dat hij moest innoveren: “Onze techniek is gegroeid met de behandeling van de hysterie en ze blijft steeds ingesteld op deze aandoening. Maar reeds

6 Zie bijv. de brieven van 24 april 1915 en 27 april 1922 aan Binswanger (*Op. cit.*) of het getuigenis van T. Reik (1975), *Op. cit.*, p. 112. De verdedigers van Freud zullen zeggen dat hij de Rattenman genezen heeft. In feite schreef Freud, een jaar na het einde van de behandeling, aan Jung op 17-10-1909 dat hij hem ontmoet had en dat “de plaats waar hij vast zat (vader en overdracht) duidelijk merkbaar was tijdens het gesprek.” We weten niets meer van zijn evolutie, behalve dat hij werd gedood in de oorlog van 14-18.

de fobieën dwingen ons om verder te gaan dan wat tot hiertoe onze aanpak was. *Men raakt zelden een fobie de baas als men wacht tot de patiënt er door de analyse toe geleid wordt deze op te geven. [...] Een passief afwachten lijkt nog minder aangewezen in de zware gevallen van dwanghandelingen (Zwanghandlungen)*, die inderdaad in het algemeen neigen naar een ‘asymptotisch’ genezingsproces, naar een eindeloze behandelingsduur, en waarvan een korte analyse altijd het gevaar meebrengt veel zaken aan het daglicht te brengen en *niets te veranderen*”³⁷. Freud zal niet innoveren. Het zijn de gedragstherapeuten die de ‘actieve’ procedés (effectief om fobieën en obsessieve-compulsieve stoornissen te behandelen) op punt zullen zetten.

In 1926 zal Freud zelfs toegeven de obsessieve compulsieve stoornissen niet meer te begrijpen: “De dwangneurose is zeker het interessantste en dankbaarste analytische onderzoeksobject, maar als probleem is ze nog niet bedwongen [*unbezwungen*]. Als we dieper willen doordringen in haar essentie, moeten we toegeven dat we ons niet kunnen ontdoen van hypothesen zonder zekerheid en van veronderstellingen zonder bewijs.”³⁸

Freud probeerde nog andere aandoeningen te behandelen, met name erectiestoornissen, homoseksualiteit en toxicomanieën³⁹. Evenveel fiasco’s, vergelijkbaar met zijn pogingen om zichzelf te bevrijden van zijn tabakverslaving⁷.

7 Zie de brieven aan Fliess tussen 18-10-1893 en 22-6-1894, waar het thema van de stoppogingen herhaaldelijk aan bod kwam en eindigt met het uiteindelijke teruggrijpen naar de tabak, zonder dewelke, schrijft Freud, “ik helemaal niet in staat ben om te werken, een verslagen man.”

Humor en cynisme

Freud sprak soms op humoristische wijze over de beperkingen van zijn therapie. In 1909 schreef hij aan Oskar Pfister: "Een beetje als grapje, maar in feite ook serieus, we zijn gewoon om aan onze psychoanalyse te verwijten dat ze, om te worden toegepast, een normale toestand vereist en tegen een barrière aanbotst in de anomalieën vastgesteld in de psyche, wat erop neerkomt dat de psychoanalyse zijn beste toepassingsvoorwaarden vindt waar er geen nood aan is, bij de normale mensen."⁴⁰

Paul Roazen die patiënten van Freud geïnterviewd had, hoorde dikwijls dit type van scherts. Voorbeeld: "Dr. Putman wist dat Freud teleurgesteld was door zijn eerste analyses, die aanvankelijk leken te werken, maar uiteindelijk niet effectief bleken te zijn. Hij verborg niet dat hij sceptisch geworden was, meer bepaald over het therapeutisch effect van de psychoanalyse. [...] Binnenskamers mijmerde hij vaak met ironie over wat hij had bereikt. [...] Hij gaf grif toe, althans aan iemand zoals Dr. Putman met wie hij een goede verstandhouding had, dat de psychoanalyse slechts geïndiceerd was

voor mensen in uitstekende gezondheid."⁴¹

Met een zeker cynisme gaf hij deze raad aan Jung die zich beklaagde over zijn mislukkingen: "Om mijn geweten te sussen, zeg ik dikwijls tegen mezelf 'Probeer vooral niet te genezen, leer en verdien geld!' Dat zijn de nuttigste bewuste doelstellingen."⁴²

Cynischer nog schreef hij op 8 mei 1911 aan Binswanger: "Onlangs heb ik een aantal negers (raad waarom men ze zo noemt in het analytisch jargon) naar Maeder [de assistent van Binswanger] gestuurd". Binswanger kende het antwoord niet en Freud legde het uit op 28 mei: "De negers komen voort uit een bekend grapje bij ons: men noemt de psychoanalytische kuur 'het wit maken van een neger'. Ik troost me vaak door te zeggen dat als we therapeutisch zo'n zwakke resultaten behalen, dan leren we tenminste waarom we niet beter kunnen."⁴³ De uitgever van de brieven tussen Freud en Binswanger preciseert in een toelichting dat deze vergelijking slaat op "de duidelijke nutteloosheid van de psychoanalyse, het psychotherapeutische 'werk van de Danaïden'".

Zo begrijpt men wat Freud op 5 maart 1908 schreef aan zijn dochter Mathilde, pratend over een lottotrekking waaraan hij had deelgenomen: als ik win "stop ik hier met het wit maken van negers."⁴⁴

Leeranalyses

Het idee dat de psychoanalytici zelf een analyse moesten ondergaan werd in 1912 naar voor gebracht door Jung in de hoop de meningsverschillen inzake interpretaties te overbruggen die de jonge internationale psychoanalytische vereniging ondermijnden⁴⁵. Freud was gewonnen voor het idee en gaf als voornaamste motivering dat het een essentieel instrument was voor de vorming in de analyse. Hij had vlug begrepen dat dit een activiteit was die veel gemakkelijker, veel rendabeler en meer voldoening gevend was dan te proberen – dikwijls tevergeefs – om patiënten te behandelen. Aan het einde van zijn leven zal hij schrijven "in het begin patiënten behandeld te hebben", maar dat de leeranalyses vervolgens zijn "voornaamste bezigheid" geworden waren⁴⁶. Als men zijn correspondentie leest, stelt men vast dat het bijna zijn exclusieve bezigheid geworden was. Zo schrijft hij reeds op 3-11-1921 aan Pfister: "Al mijn tijd wordt in beslag genomen door Engelse en Amerikaanse artsen. Zodat ik nu voor dollars werk en er niet toe kom om iets anders te doen."⁴⁷ Zoals men zich herinnert heeft ook Lacan hetzelfde gedaan, maar veel erger: zoals paus Julius II aflaten verkocht, verkocht hij leeranalyses, a rato van vijf sessies of meer *per uur*⁴⁸.

Het is niet bewezen dat deze lucratieve bezigheid de geestelijke gezondheid van de kandidaten verbeterde. Freud schreef op 5-1-1928 aan René Laforgue: "Het verbijstert me soms dat de analytici zelf niet radicaal veranderd zijn door hun handel met de analyse."⁴⁹ In een van zijn laatste teksten geeft hij toe: "Het

staat buiten kijf dat de analytici, in hun eigen persoonlijkheid, niet volledig de graad van psychische normaliteit hebben bereikt waartoe ze hun patiënten willen opleiden. De tegenstanders van de analyse hebben de gewoonte grinnikend op dit feit te wijzen en er argumentatie uit te putten om te besluiten tot de nutteloosheid van de analytische inspanningen.⁵⁰ Bovendien, een beproefd effect van de leeranalyse is dat de kandidaat zich moet aanpassen aan de freudiaanse dogma's, noodzakelijke voorwaarde om als effectief lid erkend te worden door de Vereniging⁸.

“De wetenschappelijke betekenis”

Vanaf de jaren 1910 antwoordt Freud systematisch aan zijn discipelen die klagen over de zwakte van de therapeutische resultaten dat het essentiële erin bestaat om kennis te verwerven.

In 1912 beantwoordt hij een brief van August Stärcke, die de analyse beoefende sedert 1905: “Het therapeutisch oopunt is niet het enige waarin de psychoanalyse geïnteresseerd is en het is ook niet het belangrijkste.”⁵¹

In 1922, wanneer de Italiaan Edoardo Weiss zijn beklag maakt, antwoordt hij: “We moeten niet dramatiseren ! [...] Helaas zijn slechts weinig patiënten de inspanningen waard die we aan hen wijden, zodat onze opstelling niet therapeutisch moet zijn, maar dat we ons gelukkig moeten achten in elke casus iets geleerd te hebben.”⁵²

In 1928, wanneer Pfister dezelfde teleurstelling uitdrukt, schrijft hij: “Ik heb vaak gezegd dat ik de wetenschappe-

lijke betekenis van de analyse belangrijker acht dan haar medische betekenis en dat, op therapeutisch gebied, ik de massawerking door de verklaring en de ontmaskering van de fouten van grotere effectiviteit acht dan de genezing van geïsoleerde personen” (brief van 18 januari).

Het pedagogisch nut

Op het einde van zijn leven schreef Freud: “De toepassing van de psychoanalyse in de pedagogie is misschien het belangrijkste van al wat de analyse heeft gedaan. Ik verheug me te kunnen zeggen dat mijn dochter Anna Freud hiervan haar levenswerk heeft gemaakt. [...] De enige passende voorbereiding op het beroep van opvoeder is een grondige psychoanalytische opleiding. Het beste is dat hij zelf geanalyseerd werd.”⁵³ Dit idee was een bijkomende reden om zijn uitvinding te redden. Terzelfdertijd zou het de promotie van zijn dochter aan het hoofd van de freudiaanse onderneming vergemakkelijken.

Frankrijk is ongetwijfeld het land waar de psychoanalyse het diepst is doorgedrongen in de opvoedkundige praktijken, onder andere door het mediasucces van Françoise Dolto.

De psychoanalyse trok onmetelijk veel meer mensen aan door haar theoretische speculaties en haar *niet*-therapeutische analyses dan door de resultaten van haar behandelingen. Na Freud, voorbeeld bij uitstek, was het ongetwijfeld Lacan, de Franse Freud, die nog steeds een deel van de intelligentsia fascineert door zijn sibillijnse bedenksels, maar die de therapie strikt genomen niets heeft bijgebracht. Op het einde van zijn leven deed hij dit soort bekentenis: “Wat een neurotisch symptoom genoemd werd is eenvoudigweg iets wat aan de neurotici toelaat om te leven. Ze leven een moeilijk leven en wij proberen hun

ongemak te verlichten. Soms geven we ze het gevoel dat ze normaal zijn. God zij dank, maken we ze niet genoeg normaal dat ze psychotisch eindigen. Dit is het punt waar we zeer voorzichtig moeten zijn. [...] Een analyse mag niet te ver doorgevoerd worden. Wanneer de analysant vindt dat hij blij is te leven, is het genoeg.”⁵⁴ “De psychotherapie brengt het slechtste. Het is niet de moeite om het psychische te ‘therapieën’ [*thérapie*’, sic]. Freud dacht dat ook. Hij dacht dat we ons niet moeten haasten om te genezen.”⁵⁵

Jacques Van Rillaer is psycholoog en emeritus-hoogleraar aan de universiteit van Louvain-la-Neuve en aan de université Saint-Louis (Brussel). Hij doceerde over agressie bij Freud, maar staat sindsdien bekend als spijtoptant en scherpe criticus van de psychoanalyse.

Een Franstalige versie van het artikel verscheen als “Les désillusions de Freud sur l’efficacité thérapeutique de sa méthode” in *Science et pseudo-sciences*, 2014 : 309 & 310.

De tekst werd naar het Nederlands vertaald door klinisch psycholoog Gilbert Allemeesch.

Referenties

De omvangrijke lijst referenties is terug te vinden op onze website www.skepp.be/nl/tijdschrift/2015#1.

8 Voor getuigenissen van analytici over de psychoanalytische conditionering: Van Rillaer, J. (1981) *Les illusions de la psychanalyse*. Brussel : Mardaga, p. 204 à 210. — *Le Livre noir de la psychanalyse, Op. cit.*, p. 390-399.

De Verbinding tussen Wetenschap en Spiritualiteit

Een bespreking

In zijn meest recente boek gaat de Hongaar Ervin László op zoek naar 'de Verbinding tussen Wetenschap en Spiritualiteit'. Hoewel László een academisch verleden heeft als hoogleraar, een doctoraat behaald heeft aan de Sorbonne en enkele eredoctoraten op zak heeft, is dit boek, net als de meeste andere boeken die hij in de voorbije vijftien jaar geschreven heeft, uitgegeven door Ankh Hermes, uitgeverij voor zwevers en new age adepten. Een boek enkel op basis daarvan beoordelen is natuurlijk niet voldoende, maar de naam van de uitgeverij verklapt ons hier toch al iets over de inhoud. Net zoals het opschrift "Deskundigen aan het woord" op de kaft iets zegt over de krampachtigheid waarmee László zichzelf en zijn medeauteurs autoriteit wil toekennen. Je hebt het boek nog niet opengeslagen of je wordt al met een autoriteitsargument om de oren geslagen: wat in dit boek staat is waar, want het is geschreven door deskundigen. Waarin deze mensen dan wel deskundigen zouden zijn, is nog maar de vraag.

Het boek bestaat uit een zevental hoofdstukken die stuk voor stuk opgebouwd zijn uit een voorwoord en vier essays van enkele pagina's lang. Opmerkelijk is dat slechts het voorwoord door László zelf geschreven is. Als dit een gevoel van

opluchting zou opwekken bij diegenen die vertrouwd zijn met het werk van László, dan moet ik hen ontgoochelen: de andere teksten zijn geschreven door Deepak Choprah, Larry Dossey, Marilyn Schlitz en nog een heel leger van bekende en minder bekende new age goeroes en pseudowetenschappers.

Centraal thema van het boek is de verbinding tussen wetenschap en spiritualiteit. Deze zou volgens de auteurs noodzakelijk zijn voor ontwikkeling en verandering op maatschappelijk en wetenschappelijk vlak. Met andere woorden: de wereld kan niet zonder spiritualiteit. Helaas wordt de term spiritualiteit nauwelijks toegelicht door László of een van zijn kompanen. Op de achterflap van het boek staat dan wel dat het spirituele 'het overstijgen van de materie' betekent, en László zelf stelt in de inleiding tot deel twee van het boek dat het verschil tussen wetenschap en spiritualiteit het verschil is tussen op geloof stoelende ervaring en ervaring die bepaald wordt door zintuiglijke informatie, maar dat zijn ietwat obscure en weinig werkbare definities. En dat is jammer, want hoe kan je nu iets zinvols zeggen over de verbinding tussen wetenschap en spiritualiteit als het niet eens duidelijk is wat spiritualiteit precies is?

Spiritualiteit zouden we eventueel wel kunnen begrijpen als het soort ervaringen waar de nadruk ligt op het persoonlijke en het innerlijke. Dit lijkt me een

brede maar aannemelijke beschrijving die zich min of meer aansluit bij wat László en de zijnen bedoelen. Zo schrijft een zekere Swami Kriyananda in hoofdstuk 5 het volgende: "Logica kan nagenoeg elk argument redelijk onderbouwen, maar alleen kalm gevoel kan weten of die redenatie waarachtig of vals is". Deze man vindt dus dat het gevoel of de innerlijke ervaring de doorslaggevende factor is bij het bepalen van de waarheidsgelalte van een propositie. En gezien het onderwerp van het boek, het onderscheid tussen wetenschap en spiritualiteit (lees: het belang van spiritualiteit), ligt het dan ook voor de hand dat Kriyananda stelt dat de innerlijke ervaring of spiritualiteit primeert over wetenschap of logica.

Maar welk soort spiritualiteit stellen Kriyananda en de rest van László's clubje dan voor? Men start blijkbaar van de innerlijke ervaring of het gevoel, maar aangezien er op dit ogenblik meer dan zeven miljard mensen rondlopen zullen er nogal wat verschillende innerlijke ervaringen en gevoelens bestaan. Als je dan die innerlijke ervaringen probeert in een algemeen geldende (wetenschappelijke) theorie te gieten, zoals László meent dat het zou moeten gebeuren, gaat het idee van een persoonlijke en innerlijke ervaring verloren.

Tussen wetenschap en spiritualiteit hoeft niet noodzakelijk een conflict te bestaan. Het probleem ontstaat slechts wanneer spiritualiteit aanspraak gaat maken op epistemische kwaliteit die op hetzelfde niveau komt van wetenschap en daarbij ingaat tegen wat wetenschap ons over de wereld vertelt. Zo kan een buitenlichamelijke ervaring (al dan niet opgewekt door de juiste drugs) een spirituele ervaring zijn, die overigens perfect wetenschappelijk verklaard kan worden. Indien je echter beweert dat een dergelijke ervaring toegang heeft tot een hogere of diepere vorm van ken-

“Een merkwaardige verandering ten opzichte van zijn vorige boeken is dat László zichzelf nu openbaar tot de spirituele kant rekent, daar waar hij vroeger nog aanspraak maakte op wetenschappelijkheid.

nis, dan ga je je boekje te buiten. Die ervaring kan natuurlijk zeer waardevol zijn op persoonlijk vlak -net zoals het zien van een goede film of het lezen van een goed boek zeer waardevol kan zijn- maar daarom moet je het nog niet tot een algemeen geldende theorie gaan verheffen. En daar draait het nu net om wanneer László wetenschap bekritiseert. Hij vindt bepaalde bevindingen van de hedendaagse wetenschap niet aanvaardbaar omdat ze indruisen tegen zijn wereldbeeld. Indien mensen die behoefte hebben aan een vorm van spiritualiteit, genoeg zouden nemen met de ervaring op zich, en er niet het epistemisch gewicht van een degelijk opgebouwde en geteste wetenschappelijke theorie aan zouden willen toekennen, was er geen probleem.

Het verhaal dat László & Co schetsen is overigens zeer opmerkelijk. Aan de ene kant beweren ze dat wetenschap en spiritualiteit elkaar nodig hebben, en dat er gemeenschappelijke gronden zijn waarop beiden gestoeld zijn. Aan de andere kant vallen ze voortdurend wetenschap aan en stellen ze haar voor als een ouderwetse manier van denken die bovendien verantwoordelijk is voor de wantoestanden en het onheil in deze wereld. Het reductionistische en materialistische denkkader van de wetenschap zou ervoor gezorgd hebben dat mensen egoïstisch en kil geworden zijn. Het is een teneur die men doorheen al de boeken van László tegenkomt. Men stelt wetenschap, of bepaalde wetenschappelijke theorieën verantwoordelijk voor grote wereldproblematieken waarna men gaat verkondigen dat de wetenschap voor een ondoordringbare muur staat en dat het tijd is voor een paradigmaverandering. Wetenschap wordt dan voorgesteld als één bepaald paradigma dat dient plaats te maken voor het ‘paradigma’ dat László en de zij-

nen voorstellen. Het is natuurlijk niet zo dat er kan gesproken worden over het paradigma van de wetenschap en het paradigma van de spiritualiteit. Binnen wetenschap bestaan er verschillende paradigma's die inderdaad kunnen veranderen, maar er bestaat niet zoiets als het paradigma van de wetenschap. Dat is iets wat László niet zo goed schijnt te begrijpen.

De verbinding die de auteurs van het boek maken tussen wetenschap en grote wereldproblemen zoals de klimaatsverandering, oorlogen en natuurrampen is ook op zijn zachtst gezegd onwaarschijnlijk. Er bestaat immers geen enkele aanwijzing voor een verband tussen wetenschappelijke theorieën en tsunami's of gewapende conflicten in het Midden-Oosten (wat de auteurs ons willen doen geloven). En zelfs al was het zo dat bepaalde wetenschappelijke theorieën ervoor zouden zorgen dat mensen zich egoïstisch of kil zouden gaan gedragen, dan nog vormt dit geen geldig tegenargument aangezien het niet over normatieve, maar over descriptieve theorieën gaat.

Het is eigenlijk best een interessante en grappige oefening om dit boek te lezen met het besef dat het merendeel van de stukken tekst erin geschreven zijn vóór december 2012. Er wordt volop gealludeerd op de voorspelde rampen die volgens bepaalde mensen stonden te gebeuren en die uiteraard zijn uitgebleven. De doemdagvoorspellingen vormen een belangrijk onderdeel van de argumentatie in László's laatste boeken, en dat is hier niet anders.

Een merkwaardige verandering ten opzichte van zijn vorige boeken is dat László zichzelf nu openbaar tot de spirituele kant rekent. In zijn vorige boeken had hij het nog over zijn vermeende

‘theorie van alles’ die als basis zou dienen voor het nieuwste wetenschappelijke paradigma. Hij profileerde zichzelf bovenal als wetenschapper, en staafde zijn beweringen met onderzoeken en experimenten die volgens hem aantoonde dat paranormale gaven en bovennatuurlijke verschijnselen wel degelijk bestaan. De manier waarop hij te werk ging was dan wel allesbehalve wetenschappelijk, hij maakte wel aanspraak op wetenschappelijkheid. Dat schijnt nu veranderd te zijn. Hij stelt wel nog altijd dat de huidige wetenschap zijn hulp nodig heeft, maar het idee van een theorie van alles is blijkbaar verdwenen en heeft plaats gemaakt voor spiritualiteit. Misschien kunnen we dit alvast een stap in de goede richting noemen?

Ruben Bonte studeerde filosofie en schreef een masterthesis over het werk van Ervin László.

Ervin László, 2012, *De verbinding tussen wetenschap en spiritualiteit*. VBK Media, Utrecht.

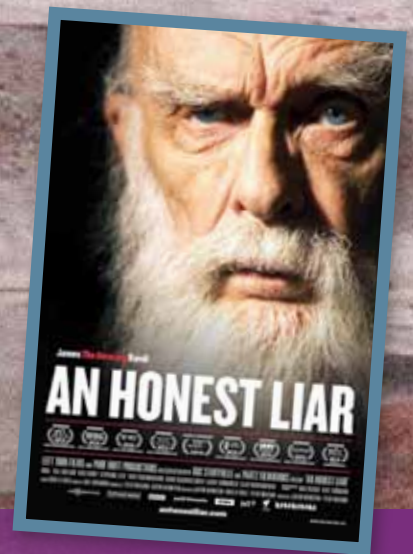
DOCVILLE

INTERNATIONAAL DOCUMENTAIRE FILMFESTIVAL

11^E
EDITIE

1 > 9 MEI '15 LEUVEN

AN HONEST LIAR - DOCUMENTAIRE OVER JAMES RANDI

Op 4 mei is er een speciale sessie van Docville, in samenwerking met SKEPP.

19.00 - An Honest Liar – documentaire over the Amazing Randi

21.00 - DOCVILLE+ Sessie

EERLIJK BEDROG – MOREEL VERANTWOORD?

Rondetafelgesprek met (onder voorbehoud) Johan Braeckman, Wouter Duyck, & Gili – moderator: Katleen Gabriëls.

Locatie: 30 CC/Wagehuys – Brusselsestraat 63, 3000 Leuven

WWW.DOCVILLE.BE

KUNSTENCENTRUM STUK • CINEMA ZED • KINEPOLIS • M-MUSEUM LEUVEN • 30CC

CANVAS

DeMorgen

Helemaal Knack.

COBRA

30CC

